

Д. ГУМЕННА

ЕХ, КУБАНЬ, ТИ КУБАНЬ, ХЛІБОРОДНАЯ!...

I

Із гір, із лісів, із тунелів кавказьких поїзд вибігає на ідеальну, мабуть, рубанком вистругану рівнину і вже сам котиться на коліщатах, манісінський, цяцьковий. Степи кубанські розступаються та все манять уперед, уперед. Тільки позаду димчасто-синім привітом манячать відноги гір...

Ось він, цей край, що чомусь уявлявся мені в образі велетенського круглого кавуна. Ступаю власною ногою на цю землю, давно виміряну моєю жагою побачити її.

Це — станція Кримська, а десь, за три верстві, є комуна імени Володарського і туди моя путь.

Комуна не біля станції, як я міркувала собі (тут уже не села, і не слободи, а станції), а в протилежному боці, отой зелений хутірець.

Коли підхожу до хутірця, то сонце вже на заході і воно таке пекуче-червоне, що підпалює тополям знизу листя. В їх стрункому колі, обік якихось будівель, сп'ялася нова велика хата дерев'яна, ще не валькована. Трохи далі од цього кола топіль дозволила собі розкинутися дёрвина, мов та реклама будівництва. Коло воріт, — хоч близько й не видно інших осель — синя поштова скринька. Така чудна вона, ця, власне, міська річ, тут у степу, причеплена до старої тополі. Символічна.

Тиша й ідилічний спокій рівнини панує навкруг. Цього спокою не порушує навіть останній димчасто-синій уклін від гір на небосхилі...

Так само спокійно зустрічає мене молодиця в комуні, і я зразу втрапляю на засідання ради.

Обмірковують звіт про господарство комуни, щоб послати його на місцевий конкурс колгоспів. Зразу попалася я в цифри. Ці цифри промовляють проречисто, що господарство комуни куди краще поставлене за господарство „самолічників“ (Місцевий термін, це значить: „індивідуальний господар“), що врожайність на 100 — 75% вища, що обробляється земля культурніше, що маслянка¹⁾ дає небувалий зиск і що було багато барашків, та їх порізали на м'ясо й шкурки продали...

До мене поставилися по-приятельському: „Ну, що ж, побудь у нас, поживи! До нас немало людей забігає! Всім місце знайдеться“...

В південно-млосній тиші заходить вечір і вертаються з праці комунари. Наповнюється голосами просторе подвір'я, чітко облямоване тополяним колом. Насамперед, десь узялася черідка дітей під

¹⁾ Спеціальний сорт сояшників, що видає багато олії.

доглядом няньки й, попереджаючи дзвона на вечерю, заявила розсипчастим криком про свою привілею вечеряти найперше. Їх садовлять за низенького столика, що стоїть уритий ніжками в землю поруч великого довгого стола під дахом.

Це центральне місце комуни,— піддашся, що виступає безпосередньо від хати-кухні у подвір'я і де відбуваються сніданки, обіди та вечері, збори, приятельські розмови, де приймають гостей тощо.

Насамперед кухарки мені наклали велику миску вареників із сиром, посмачених маслом, а тоді вже підсів комунар - вірмен і розповів мені частину своєї біографії: Київ, Арсенал, революція і він, героїчний токар - артилерист Арзумянц.

Чи дзвонив дзвін, чи не дзвонив, а вже стола засіли молоді комунари - підлітки і з неймовірним галасом, криком, стуком, їли вареники з сиром, щиро посмачені маслом, різали кавуни, накидали переїдів повен стіл.

Потім посходилися їх батьки й картина трохи змінилася. Стриманий гомін, жартливі смішки, розмови про всякі комунарські справунки. От, наприклад, кому карати дітей-збитошників? Більш схилилися до того, що це справа батьків.

Хуторська ідилія. Ця думка билася своїми двома прозорими крильцями в пори моєї свідомости. Аж увечері, як лаштувалися спати, вона прояснилася.

— Мені все на́равиця в комуні,— каже одна молодиця, та, що справила була мене до канцелярії. Тепер вона, цікава познайомитися з свіжою людиною, прийшла на раду в хату, де я мала ночувати.— Мені все на́равиця. І жити добре, і на їжу не бідуємо, і робити весело. Тільки не на́равиця, чого вони ото кричать за столом! Як підіймуть крик, то хоч куди тікай, аж пасія бере... Ну, хіба це не можна тихіше? Посідали,— то їжте собі тихенько... Ні! Га-ла-ла! Га-ла-ла! Аж у вухах лящить...

— А мені без крику, то й не можна,— обзивається пишновусий чоловік, такої ж літньої верстви, що й молодиця.— Як крик кругом, то, здається, наче свайба, а як нема крику, то наче пустиня... Я сам не міг би жити вже...

Він нарешті скрутив цигарку й запалив її.

— Харошо вместе!..

— Але хіба ж таки не можна тихше? — не здає позицій молодиця? Вона говорить таким тоном, наче неслухняний об'єкт її незадоволення ось тут, перед нею.— Скільки я вже кажу бувало: „не кричіть“... Ну, просто, не можу терпіти...

— І, ото, хочеться тобі ходити десь по світах? — вболіваючи, питає вже друга, мовчазна стара жона, господиня кімнати, з скептично-мудро стисненими губами.— Батько, мати, є в тебе?

Хуторська ідилія.

О шостій годині ранку б'є дзвін. Комунари схоплюються, нашвидку прибираються і на тшесерця йдуть до роботи. Саме ударна робота маслянку збирати. Більшість іде до маслянки, котрі старіші, на легшу роботу: в сад на сушку, помидори вибирати, тощо. На кухні тимчасом вариться сніданок, коло нової будівлі моцюються майстри - комунари, у канцелярії — сивоусий секретар - комунар, завгосп видає харчі з комори, хлопчаки погнали худобу пасти, дівчатка вовтузяться з немовлятами, ясельна дівтора з нянькою. Машина ніби й не спинялася на спочинок.

Десь о дев'ятій, як сонце підіб'ється вже височенько, дзвін скликає на сніданок. Сходяться кількома партіями, енергійно й галасливо снідають та й знов розсипаються, кожне до своєї роботи.

Кожна робота має свої маленькі розваги. Так, наприклад, на маслянци, коли доходять рядка до краю, а це під ліском,— заздалегідь відряджені посланці тягнуть разом з полеводом тузінів зо два кавунів та динь. Влаштовується летючий бенкет на узліссі. Ідуть у роботу хлопчачі ножі, дівчачі хустки та хвартухи. Мимохідь обмірковують, хто на яку роботу взавтра, на тім тижні...

— Дівки, хто до дітей узавтра?

— Я не хочу!..

— І я не хочу!

— І я не хочу,— посипалися щиросерді признання.

— Ну, то ту останню, що ще не няньчила!

— Геть на яку хоче пишіть мене роботу, а до дітей я не хочу,— палко протестує та, що їй припадає черга.

— Мене пиши—поважно заявляє Грицько в трусах, я з ними справлюсь так, що не я тікатиму від них, а вони від мене. Зараз примушу їх марширувати, як салдат. Я їх шовковими пороблю,— розвиває він далі свої таланти.

Кругом зчинили сміх, але він не одступає перед цим.

— Ні, це я сурйозно, пиши мене...

— А потім мене,— обзивається другий.

Наохотувавшись кавуняччям та диняччям, партія знов займає кожне по рядку й жене до шляху.

А там у садку, в лінивому південному півсні, ріжуть корзинами яблука, ці яблука нанизують на безконечні шпагати тою голкою, що папуші нею низати; як пародія на „малоросійське“ намисто, повстають разки червонощоких яблук-кримок. Вішають їх на жердки, а за кілька день з них стає поморщена сушина.

Сюди, як водиться, набігає дуже багато одвідувачів і найруїніші,—це дитяча ватага. Ці майбутні громадяни, як не потовчуться по купах яблук, як не понадкусують та не понакидають найкращі, мимохідь як не поб'ються й не розрежуться в кільканадцять голосів, як не перекричать одне одного: „Це не я тьотю! Це Нінка! Ні, ні, це Тамарка! Тьотю, отой мене набив!“—то то не вони.

Насилу здолає нянька їх зібрати, щоб повести на обід, але виявляється, що двоє, троє вже подалися вперед, покидавши й покидавши по дорозі сорочинки, а те хоче коло матері в саду зостатися...

Як у Кубанських степах велика спека, то по обіді,— до речі, дуже смачний борщ у комуні ім. Володарського; як довідалася я потім, його заправляють коров'ячим маслом,—заходить мертва година. Все,—звичайно не дівтора,—спить. Тоді ви ходите по суміжних кімнатах комунарського житлового будинку, густо заставлених ліжками, з неодмінним рукомийником, темних, бо вікна зап'яті ряднами від мух—і вільно роздивляється на повні миски з їжею: борщем, варениками, накришеними помидорами, пом'ятою картоплею, заправленою маслом; на грубі окрайці хліба, на пироги, на понадрізані кавуни та диньки. Все це стоїть і дожидає: „А хто ще не найвєс за спільним столом? Їжте нас, бо нас дуже багато“.

Б'є дзвін, витягує своїми звуками людей із їх схованок і от знов ритмує по всіх розгалуженнях комуни принишкла праця.

Аж до сутінків синіх, що поймають останні блакитно-димчасті відноги кавказьких гір на крайнебі...

Тоді сходяться на вечерю, заколюють із віз кавунів та й зникають у сутінках.

Що дуже тісно в кімнатах і що звияжна армія блощиць вилазить ніччю із старих щілин цієї ветхої деньми хати, де колись літували строкові куркуля Воловика, то вся молодь спить у недобудованій хаті, ще заставленій дошками, балками, струментом і з купами стружок. Кожне має собі кутка, узаконеного правом давности.

От де повно мрій, розмов, сміху, видумасів! Тут нічний клюб з тих, що виникають самоплином.

А щодо справжнього клюбу, то таки не дуже він би тут заважав. З цього боку комуна — первісна цілина.

Про літературу, хоч яку, не чути. Діти шкільного віку всі ходять до школи в станицю, але щоб якась освіта для дорослих? Де там!

У великій перехідній кімнаті, пристосованій для кухняних потреб, стоїть піяно, висить трюмо і пишається прапор комуни з портретом Володарського. Я спитала одну дівоньку:

— Хто це такий?

— А це колишній хазяїн цієї садиби, — пояснює мені дівчина, — Він заснував цю комуну.

— А як же його прізвище?

— Воловик.

Що садиба ця справді була економія куркуля Воловика, це так, і що син його був член комуни й, навіть, один час був на чолі комуни, то це теж правда, і що саме тоді згорів чи од недогляду чи від зумисної руки двохповерховий будинок за $1\frac{1}{2}$ верстви, власність комуни, дуже придатне на школу приміщення, то це теж правда, але що Воловик і Володарський одна особа, то запевняю вас, читачу, що це неправда. Одначе, дівчина видавала це мені за щирі істину.

Дуже оригінально переломлюється без культ освітньої роботи історія революції й комуни в головах комунарок.

Проте, не зовсім усе так, як я кажу: на другий день о півдні в комуні сенсація. Принесла поштарка (кухарки нагодували її по саме годі) журнал „Коллективист“. На обкладинці фото з дітьми комуни ім. Володарського, чорні, засмалені, в білих сорочечках у фізкультурній позі. Це літом був тут московський журналіст і багато фотографував... Розглядають, чи нема ще де їх, виривають з рук у руки, всі зразу хтять побачити. Уявляю, як тьохнуло матерям...

Нема кращого дарунку комуні, як цей.

— Гарно в вас тут!

— Та нема на що скаржитися! — погоджується комунар.

— Тільки чом це в вас клюбу нема?

— Та самі бачите — нема де! Ось як кончимо нову хату, то в цій уже клюб зробимо. Ми б давно вже добудували її, та нема грошей. Господарство невеличке, а ще зосталася нам спадщина від тих, що повиходили — борги. Небагато, правда, боргу, 12 тисяч усього.

Виявляється, що одна з найлихіших хвороб колгоспів не минула цієї комуни. Це плинний її склад. Прийшов, пожив та й пішов далі. Склад весь час міняється, а комуна не зростає, тільки боргів набирається. (Цим пояснюється й те, що ніхто з комунарів не зміг доладу пояснити мені, чому комуна носить ім'я Володарського, а не якого, приміром, іншого проводиря. Так звється — й край!). Тепер склад комуни немов стабілізувався.

— Тільки чогось не помиримся між собою. За роботу ми не споримося, якось так повелося, що робимо без сварок, кожне знає, що йому черга йти на роботу та й усе. А от у всяких внутрішніх справах... Є тут у нас один член з великою сім'єю — десять чоловіків, — та ще свати. В нас же комуна маленька, всього 52 члени (98 їдців Д. Г.). То він що хоче, те й робить, на зборах його голосів завжди переважає, от він і пересилує нас...

Він почав розповідати про чергову незгоду між двома групами, але йому перебило двоє дівчаток. Це школярки із станиці, прийшли за насінням; у школі вчитель загадав зробити добірну колекцію зернових культур. Комунар з великою охотою пішов з ними, це ж бо честь для комуни, що найкращого зерна в них питають. І так уже він старався, щоб підтримати цю честь! Дівчатка пішли дуже задоволені...

Яка періста людність у комуні! Тут побачите й полтавців, і киян, і пересельців із Сибіру з співуче-уривастим російським говором і реємігрантів українців із Зеленого Клину... Говорять, як хто вміє, але панує кубанський російсько-український жаргон, що вважається на Кубані за високопробну російську мову.

На мою мову чудуються і цікаво посміхаються. Як то воно чудно по-українському виходить!

За заведеним звичаєм я маю написати своє враження про комуну в книзі одвідувачів, але просять, щоб конче українською мовою.

Я написала. Але як узялися читати, то не вчитають. Мушу раз таки й прочитати.

— Я пишу, — сидючи на ганочку серед чималої купки комунарів, що цікаво повитягували до мене голови, кажу я, — я пишу, що вважаю вашу комуну за середню...

—... „вважаю“ — хтось стиха зауважує, — це значить „читаю“...

—... що мені подобається, як у вас спокійно йде робота, без сварки, без незадоволення...

—... „подобається“... „незадоволення“... — чудуються й перекладають прикладнішими словами мої слухачі.

—... тільки що мені не подобається, — чого в вас їжа скрізь?

— Правда, правда, це ви добре підмітили! Добре, що ви оце написали, тепер ми на зборах поставимо...

— А то, скільки не кажи, то не ображають вніманія, — підхопив ще хтось.

—... Як на мене, — веду далі, — то вам можна було скоротитися в харчах та ці кошти кинути на культосвітню роботу...

Тут уже мене зовсім зупинили.

— Це в нас ще не дуже харчі, а то як зимою, так бриндза, білий хліб, барашки...

— То ви кажете, що ми добре харчуємося?

— А в нас ще недовольні!

Я читала, мене зупиняли, часто перепитували і втішно сміялися на кожне моє незвичне їхньому вухові слово.

Деякі пробували зараз таки по-моєму говорити, деяким спливали колишні вирази, давно закидані попелом...

— Диви, яке в нього велике обіця! — земов кого копіюючи, показала рукою десь у просторінь молодиця, що звичайно говорила кубанським жаргоном.

— Обіця!!! Ха-ха-ха! Що це таке?

— То це так усадьба зветься?..

Якось зразу зріднив усіх нас цей сміх незлосливий і мої думки про них. Поважний сивий дід, що народився десь на Київщині, звікував у Азії, а тепер із сім'єю опинився на Кубані, він одразу став мені великий приятель. Вже всі порозходилися, а ми з ним довго сиділи й він не міг виговоритися. Розповів він мені, між іншим, про комуну „бахтістів“. Там вірять у „кронштадського бога“, не їдять м'яса, не женяться й заміж не виходять, ходять усі, чоловіки й жінки, в довгих білих сорочках. А зветься „Маяк“. Дід мені навіть адресу дав, що правда, за принципом „коло нових воріт сидить рябо“... Спогад про цю комуну й зовсім розвеселив діда...

Іду вже. Виряжаючи в путь, кухарка напхала мені торбу харчів: з півкорця яблук, груш, півбуханця хліба, яєць із десятка. І соли не забули.

— Як колись до нас забилася якась дівчина, якраз така, як оце ти — жалісливо каже молодиця підперезана поясом, що тепер можна побачити тільки в музеї української старовини. — Зайшла вона, попросила води напитися, а тоді попросилася ночувати. Зима, холодно, а вона без удыганки... Нагодували ми її, вилізла вона на піч, дивиться, як наші дуріють, та плаче! „От, щоб мені так жити в вас! Куди я піду“!.. Пожила вона щось два тижні в нас та й пішла, бідолаха!..

Жінка дивилася на мене й собі мало не плакала:

— І ото хочеться тобі отак блукати світами?..

Справді, не хочеться кидати цей ідилічний затишок, млосну рівнину з димчасто-синім привітом від гір кавказьких...

Але поїзд на Краснодар відходить о четвертій.

II

— Валя, скільки у Фіри язиков?

— Два: одін рускій, а другою єврейській

— А у тебе?

— У мене одін тільки рускій!

— А ну, покажі!

Валя висолопила, скільки могла, свого язика.

(Між дітьми)

В другому купе сидить дід і на весь вагон пояснює чужо-земні слова.

— Пропаганда — ето — брехня. А етаїст так то же самое, как камуніст, только одбіраєть, убиваєть у їх нема. Итаїст так приучен, что всьо надо приобретать горбом, а бог не должен помогать...

В моему купе сидять службовець середньої руки, вчителька, обивателька станції Тимошівки, що везе дві корзинки кізілу з Краснодару. Обмірковують справу українізації на Кубані.

— І какой дурак видумал ету українізацію? Кто тут понимаєть етот українскій язык? — під співчутливій смішці верхньої полиці провадить службовець. — Тут говорят хохлачьїм жаргоном, по-малоросійські.

— Да казакі самі не понимають українской книгі...

— Оні самі не хотят українского языка, не хотят українскіх школ, — обзиваються голоси з найдавших полиць. Весь вагон раптом втягнувся в розмову.

— Так ето вполне понятно,— каже вчителька.— Казак посилає ребьонка в українську школу, он учітсь, учітсь, а потом не умеєт простой бумажкі от ісполкома прочітать...

Потім згадали неславної пам'яті загиблі тіні „шевченковського“ та „галіційського“ „язика“, вчителька авторитетно констатувала, що „літературний язык українскій іскусственный, а настоящій українскій літературний ето шевченковскій“, далі пішли утерті анекдоти на зразок „самоперів та мордописень“.

Я почала підраховувати про себе. Значить так: 1) Малоросійскій, 2) Хохлачій жаргон, 3) Галіційскій, 4) Шевченковскій, 5) Іскусственний літературний. Хм! Аж п'ять! „Грубò“!

Але зараз таки я довідався, що не п'ять, а шість.

В купе увійшла знайома моєї сусідки, тимошівської обивательки. Вони розговорилися про свої хатні справи та й з російсько-українського жаргону перейшли на хорошу вкраїнську мову. Цього вони видно соромилися й спохватилися, бож говорити, хоч кручено, аби не по-рідньому, вважається тут за шик.

В розмові з сусідкою про Тимошівку, куди й я їхала, я ввернула:

— А чом ви зо мною по-вкраїнському не говорите?

— Я не вмію,— так і сказала сусідка.

— А от же, я чула, ви говорили з своєю знайомою...

— Та то по-козачому!

— Та так самісінько, як я оце говорю, по-вкраїнському!— розігналася я її переконувати.

Вона безвизивно дивиться в вікно й не відповідає.

У вікні рівний-рівний степ, ідеально виструганий рубанком. Мелькають хуторі і ген-ген на безкрайому небосхилі ледве примітні цяточки станиць.

Поїзд докотився до станції Тимошівки.

Я злізла в страшенній нерішучості. Десь є комуна „Всемирная Дружба“, але куди, в який бік, скільки туди верстов— не знати. Ще в вагоні я про всяк випадок запам'ятала почуте від тимошівської обивательки, що в станиці є Дім Батрака і що там можна переночувати.

Широченні рівні вулиці: станичні, чепурні, вигідні, розгонисті садиби, неозорні вигони та випаси. Простір. Розлогість.

На майдані стоїть дві гарбі з прездоровими червоними яблуками, з грушами, з кавунами. Ніхто їх не купує, бо нікого не видно.

Ніхто нічого не знає. Питаю за Дім Батрака,— не знають. За комуну— не знають. Молодиця на возі, не дивлячись у мій бік, бовкнула в просторинь.

— Не знаю. Ми не здешні.

Це характерно. В селянстві чоловіки поділчливіші й громадськіші, ніж жінки. Жінка здебільшого навіть не хоче відповісти, щось вороже чується в усій її постаті до чужої людини. Чи не тому, що жінка просиджує в хаті вік свій, не зазнає скрутного становища, на чужині будиши?

Але наближається вечір і я рішуче наставилася ночувати в Домі Батрака. Попростувала поміж дерев'яними позамикуваними ятками наванмання. Якось напитаю.

Несподівано картина: в ятці, де за вхід править ціла передня стіна (себто три стіні є, а передньої нема) сидять дві жінки й шиють, співаючи, на ножних машинах.

— Добридень! Де тут Дім Батрака?

Жінки презирнулися, а старша посміхнулася усмішкою давньої знайомої.

— Та зайдіть! Нащо вам Дім Батрака?

— Хочу переночувати...

— Е, це дуже далеко, верстви три звідси. Та й там...— нерішуче зупинилася жінка.— Та зайдіть... Ставте свою палічку й баула, ми вам... Переночуєте в нас.— Може в тебе можна переночувати?— звернулася до товаришки,— Я б до себе взяла вас, та злидні в мене великі.

— Та можна... Тільки я хтіла сьогодні на кіно піти...

— То й вони підуть,— одним махом влаштувала стара швачка справу, а я не встигла й рота роззявити од такого трюкового повороту моїх справ у Тимошівці.

Несподівані й такі раптові друзі мої почали приязно з маленькою цікавістю розпитувати, хто я й що я. Я розповіла їм про свою подорож і в них розгорілися очі. Якось на прочуд гарно стало враз. Не було ні на хвилину того важкого періоду обнюхування, обзнайомлювання, що має місце між чужими людьми. Просто, рідні, давно не бачилися й знов зустрілися. Потім вони мені розповіли, хто вони, й що вони. Це артіль швачок (за пізнім часом інші порозходилися), а як не було такого зручного приміщення, щоб у центрі, то вони найняли цю ятку, та й шиють тут ціле літо. Одна з них, та, що я маю йти до неї ночувати, з Катеринославщини, біда загнала її сюди й тут вона вже вісім років, а ця старіша — тимошівська...

— От, добре, то ви мені розповіжте, що це за городовики й козаки?— вхопилася я.— Я давно вже чую за них, та не розбираю... Чого вони ворогують між собою?

— За землю все. До революції, бачте, було так, що вся земля була в руках у козаків. Вони її орендували зайшлим людям—це городовикам, значить. Городовики обробляли землю, а козаки знали одне,— гарцювати кіньми та нагайками похльоскувати. Коні табунами, вигони... Ото скільки оком бачите кругом станиці, то все були неорані землі, вигони. Вже розкошували, так куди там!.. Городовики й хліба навезуть й чого тільки душа забажає. Але вже як цар козаків покличе, то мусять бути всі готові з кіньми й з усім, як єсть... Козаки це були опора держави—царські барбоси... Ну, а революція порівняла всіх, одібрала від козаків їх привілеї, земля всім однаково належить, хто хоче коло неї робити, служити в армії всім однаково треба... вигони позаймали під оранку... От козаки ніяк не можуть з цим помирися, нічим недовольні...

— То чого ж їм треба?

— А от бачте, не можуть забути!—І несподівано, після такої характеристики козакам, додала.— Я й сама козачка, то я їх добре знаю!

Річ у тім, що ця козачка ще замолоду зазнала горя й вік свій прожила не в козачому, а в швацькому стані. Ця козачка — делегатка. Це вона закликає жіноцтво до самоорганізації. Ця ятка,— центральне місце тимошівського жіночого активу.

На другий день у неділю, з самого рання приходили й відходили жінки з усякими інтересами: треба скликати збори делегаток; артільки, що скуповували яйця на ярмарку, приходили радитися, як його краще зробити, чи купувати за таку ціну, чи ні, як зробити конкуренцію поодиноким перекупкам; кому треба кавуна зісти, йшли сюди; кому важко носитися з покупкою,—несли сюди, повна ятка усякого краму; там купили миску морозива,—несуть сюди й усі гуртом їдять ложками з полумиска. Скільки нового довідується кожне

тут! Скільки громадських ниточок снується в цих жартах, смішках, піддрочуваннях! Який чудесний клубок громадських вузлів ця ятка.

А стара швачка так і звивається. Тому слово, тому дві слові, до того засміється, з того пожартує...

А тимчасом у неї, крім негайного пошиття, є ще важливе завдання. Вона самоініціативно взялася мене справити до комуни. Оббігала увесь ярмарок, знайшла людей, що їхали в той бік і наказала їм кілька разів:

— Та ви ж, глядіть, пошліть дівчат, щоб провели до комуни!

А до мене:

— Як будете вертатися, то неодмінно — неодмінно зайдіть до нас!

Ну, от, значить це ті кубанці, що не вміють української мови! Уже ж я добре прислухаюся, як то мої попутниці говорять. Коли в вагоні говорили жадливим жаргоном, коли мої тимошівські приятельки говорили звичайною українською мовою, тільки чимало засміченою російськими українізованими словами, то ця мова, що нею розмовляли хуторянки — прекрасна. Незачеплена лексика, несподівані стародавні звороти й вирази — мої уші розцвітають.

Але дівчатка-школярки, що їм доручено мене прошками завести до комуни і що незгірше за матірок своїх говорять по-українському, — вони вчаться в російській школі.

III

Далеко звідусіль видко золоті верхи та хрести монастирських церков, що підносяться над густим зеленим мереживом. Од хутора, куди я забилася волею моєї тимошівської приятельки, ось-ось близьенько до цієї „святої оселі“. Якої півверстви. Але вона обгородилася річкою, густою й високою смугою очерету. Черниці вміли влаштуватися, ще здалеку видко.

Тепер там сидить комуна „Всемірная Дружба“. Туди й ведуть мене мої дівчатка, стернями, комишами, луками... Хочеться додати: „джунглями“, бо вся рослинність нестримно буйна, щедрa, бо враз потемніло кругом, бо небо затяглося тужавими синіми хмарами, бо ринула злива, бо між небом і землею були тільки потоки зливи та ми, безпорадні, обмоклі істоти...

Вся територія цього колишнього монастиря десятин у 6—7. Це — справжній парк, або ліс, поважний літній уже. Він обведений високим і грубим цегляним муром з бойницями. Справжня фортеця. В парку, де переважають крислаті пальчасті окації та волоські горіхи — серед цього парку поховалися старовинні будиночки, побудовані на панський лад, з ганочками, з верандами, з квітничками попід вікнами. Зараз таки за муром прилягає й овочового саду десятин три. А далі йдуть густі непроглядні комиші, а в комишах цих ховаються тихі, холодні плеса — оперізують вони монастир.

Серед цих розкошів жили колись черниці. Було їх 700—800. Господарювали: 300 дес. землі, скотарство, птахівництво, садівництво, бджільництво. Шили, малювали і до поту молились. Купалися в добрах. Кожна мала кімнату, дві, а то й усі апартаменти. В домі в кожній було напашено усього. Як одежі, як меблів, як посуду, як білизни, як медів та конфітур усяких! Була й „трапезна“ з усім устаткуванням од кухняного начиння до виделки, до тарілки, до скатірки, до серветки.

От на такі добра й прийшли новітні хазяї цієї садиби. Організатор і ініціатор цієї справи, як відомо в комунарських аналах, був козак з сусіднього хутора, а зібралася уся біднота — городовики, з сусідніх станиць та хуторів. Набралося їх теж чоловіка 700.

Черниці не зачіпали, вони сиділи собі в своїх кублах. Та за часів бандитизму їх з монастиря вигнали. Було це так:

У п'ятницю перед великою вербою були звичайнісінькі збори комуни. Коли вбігає верхівець, влітає на збори: „Тривога!“ бандити ріжуть і громлять сусідню комуну (розташовану в чоловічому монастирі). Впустили їх ченці, що ще жили там.

Враз погасили вогні. Комуна затаїла дух, завмерла. Комунари лаштуються утікати в степи. По стінах вартові... Моторошно.

Тривожна ніч минула.

Другого ранку, на вербу, дзвонять у соборній церкві. Сходяться черниці, бо молитися комунари їм не заважали. Але це дзвін на раду й комунари теж сходяться.

Черниці оточують, одбирають від хатів ключі. Комсомольці беруть кожен собі по черниці та й ведуть до їх приміщень. Одмикають:

— Бери що хочеш і скільки хочеш, та й геть із комуни. Буде знаття, що в цих стінах не ворухиться зрада.

Піднявся крик, зойк, лемент. Складають черниці подушки, перини, одержу, навантажують на себе, хто скільки здужає, й, виючи, йдуть геть...

Шлях від комуни укрився того дня пір'ям, бо черниці поролі подушки й випускали на вітер, аби нікому не досталося. По дорозі позоставалося багато дорогих речей. Покидали черниці, не здужали донести.

Тоді комунари виїжджали на роботу в поле із зброєю. Щохвилини міг наскочити бандитський загін... Жінки й дівчата вартували ночами озброєні, бо мало було чоловіків. Не раз тікали безвісти.

Тривожні були часи.

От і хазяюють нові господарі. Все є. Нічого не треба будувати. Нічого не треба дбати. Навіть так було, що комунари не ходили місяцями до їдальні, живилися чернечими припасами, що знаходили їх по всіх кутках та закарбашах.

Чого ж досягла комуна за сім років існування? Яка вона тепер? Мабуть зразкова, блискуча комуна?

Назверх, ніби так. Велике господарство: коней, корів, свиней, овець, гусей, курей — усього вдосталь. Два трактори, млина недавно пустили, дизеля мають, електрику проводять. Господарюють на широку ногу. Так мені й рекомендувала цю комуну окрколгоспсекція в Краснодарі; що це одна з найбільших і найкращих комун кубанської округи. Так про неї й пишуть, а писалося про неї не раз в спеціальних колгосповських органах.

Але чуть-чуть обведеш оком — скрізь нахабно зазирає у вічі руїна. Силу будівель давно розібрано. Зосталося їх ще чимало, але гірко глянути після того, як я бачила злидні на помешкання по інших комунах; одне приміщення, дивись, ніби чистеньке, пофарбована підлога, білі стіни, а поруч, під цим самим дахом, — побиті, повиймані з рамами вікна, повалені грубки, нема й сліду підлоги. По комуні валяється скрізь будівельний матеріал, в самому центрі стоїть прекрасний дім, гарно, на зразок великих міських заль збудований. Це так звана зимова церква. Вона вже зазнала початків руїни. Вже її один бік розбирали цеглину по цеглині, але хтось спинив.

— Я жажнувся,— каже агроном.— „Що ви робите“, кажу. „Нащо руйнуєте? Та це ж ціле багатство в вас, ви ж самі такого не збудуете... Тут же можна інкубатора поставити!.. Я рішуче заявив, що кидаю всю роботу й їду до округи, щоб спинити це варварське діло. Послухали.

Коли питаеш, нащо розбирають, то кажуть:

— А воно нам не потрібне!

Тимчасом, коли в цих самих будинках колись могло жити 700 чоловіка з усякими вигодами, то тепер настає момент, що виникає питання: де розміститися? А комунарів тепер менше 200 чол. (189 ч.).

Нема й статків-маєтків тих по хатах. Комунари кажуть самі, що хто тільки не хтів, той не набрався тут... Та й повіявся. Бо мало-мало залишилося тих, що прийшли сюди з самого початку комуні. Це одиниці. А то все нові, рештки іншої комуні, що прийшла сюди здалека й зіллалася з цією.

Густі, непролазні й на аршин заввишки бур'яни поросли по комуні, на плідному чорноземі. Тільки де-не-де попротоптувані доріжки... Здається, опинившись серед цих бур'янів, що це місце давно закинули люди.

Приглянешся до піль — ниви засмічені, ростуть буйні бур'яни; ниви вимагають оранки. Що ж, оруть два трактори, так мало цього; треба, щоб і коні всі на цю роботу. Коні в розгоні: тій бабі треба поїхати до лікаря, тій так чогось купити, те туди, те сюди,— нема коней на оранку.

Округа пропонує комуні дати свої експонати на с.-г. виставку — комуна (о, сором!) не має чого дати. Зерно перевелось все.

Агроном, недавній член комуні, безпорадно розводить руками на це все. Але баби незадоволені з нього. Як це так, що він, член комуні, не стає на рядову роботу, а ходить тільки та наказує. Пан який великий!

Як треба збирати маслянку,— нема кому. Є 80 жінок працездатних і не зайнятих на поточних роботах (чоловіки всі коло спеціальних робіт)—навіть і тридцять не виходять на роботу, доводиться наймати наймитів.

Агроном поставив на загальних зборах питання про двохижневик маслянки (бо висипається). Це, значить, усім покинути роботи й вийти на степ. Постановили тижневик.

На другий день моя хазяйка, дружина голови комуні, смажить рибу коло хати.

— Нада работать!— ущіпливо кинув їй котрийсь із комунарів, проходячи повз.

— Та, знаєте, я після розкажу, як воно вийшло!

Вона послала наймичку (майже в кожній сім'ї, де діти, є такі дівчата, вже й добрі дівулі, що звуться няньками) замість себе на маслянку.

— Знаєте, нельзя обом іти, треба комусь коло пацанів зоставатися,— пояснює вона мені, ніби виправдуючись.— Не покинеш же дітей...

Вона каже:

— Знаєте, вже надоїло в комуні жити. Хочеться ще так поробувати, самому... Я все кажу своєму...

Таких є їх багато. Якось незацікавленість громадська, обивателські вимоги від комуні, над усе турботи про індивідуальний добробут. Звичайно веде тут перед жіноцтво.

Це жіноцтву дякувати, що нема спільної їдальні, хоч на початку комуни вона була, як був дитбудинок та ясла. Тепер тільки влітку вариться борщ у спільному казані. Кожне приходить із горщиком і бере на свою сім'ю додому. Зимою й це касується, а просто забирають пайку додому. Жінки мотивують це тим, що в маленькому горщику, як звариш, то смачніше виходить. А загалом мотивується, що на кухні та в їдальні нема посуду...

Тепер у колишній „трапезній“ обідають наймити. Це величезна заля, де манісінкими здаються три довгих стола безладно - випадково поставлених чи порозсовуваних. Ця заля використовується і як театральна, і для зборів, і для вечірок.

Тимто вона заплітована, залузана, захаркана, з наростами грязюки, здається, роками неметена, не то, щоб коли мита. Часами військового комунізму віє від неї з її парою бляклих, недбалою рукою зроблених, плакатів, що їх за старість давно вже пора б викинути.

Це вони, ці негодящі плакати, ці нарости грязюки, це харкотиння, найбільш плачуть, що от скрізь гасла культурної революції, що по інших комунах усупільнення побуту, що тут розсупільнення. Бо нігде так не відчувається це, як тут, у громадському місці комуни.

Голова щиро признається, що ніяк не можна вибити в жіноцтва себелюбного індивідуалістичного духу (це він особливо відчуває, бо не раз доводиться йому густо червоніти за свою дружину). Він свідомий тих негативів, що водяться в комуні, й каже:

— Хто приїде, подивиться збоку, наче все добре. Напишуть статтю — читаєш, все так, все правда, нічого не прикрасили. Тільки не написали про погане. А хто читає — думає: справді, там рай! “. А тут... нам соромно за оті бур'яни, що ми їх ніяк не виполемо...

Він сумує за спільною їдальнею.

— Чи обмінятися думками, чи новину яку, чи думку яку подати... Завжди було б місце, що звязувало б людей. А так, часом вийдеш з хати — село не село, кожен у своїй нірці, десь у затінку...

Цю думку він висловлював, як приватне міркування, а не як рішуче настановлення комуни побутовими формами перевиховувати комунарську масу. Бо так мало таких, як він, власне будівників, така сильна влада тут консервативних половин — бабської стихії, аж забуто, що комуна, це є не тільки господарча одиниця, а й могутній спосіб перевиховувати сиру масу, створити будівників і охопити впливом своїм ціле оточення; забуто, що ця господарча одиниця буде квола, як нема внутрішньої сили.

Ось бухгалтер — комунар, можна сказати, ідеолог комуни, читає в газеті про якусь негативну комуну, де зазначено, що в ній не усупільнено побут.

— Ну, це ще не біда! — махає він рукою. — Я думав, там хто його знає що! Аби вона господарство мала міцне, а це все другорядне... Це потім...

Тим то й не диво чути від рядового члена-комсомольця таке:

— А, комуна мені не дає справитися, вдягтися! Робиш більш, а одержуєш мало, як і всі... От, коли б на завод куди попасти!

З одного боку це й законне незадоволення і кепська, значить, організація оплати праці, але чи правильний для комунара, ще й комсомольця тільки такий погляд на комуну: як на місце, де можна заробити собі на прожиття, як на виробництво, що годує?

Та є ще й гірші: є комунари, що дивляться на комуну, як на „вечное и потомственное владение“, що належить тільки тим, кому

пощастило попасти в неї. Найбільш такі члени бояться, як хтось хоче вступити до комуні. Вони голосують завжди проти:

— Не нада! Ми робили тут, а хтось прийде на наше їсти!

Один епізод:

Коли я добиралася до комуні, то змокла вся, як єсть. Насилу добігла до воріт. Ввійшла в сад-парк. В зеленій гущавині на ганку сидять люди:

Сидять дві баби і одна другу ськає. Дід з широкою рудою бородою.

— Можна од дощу сховатися? — не дожидаю відповіді й сама йду на піддашшя, — невидержка було на дощі вже.

— Як мені побачити голову комуні? — питаю в цих людей, що вороже й очікуючи мовчали.

— Його тепер нема... У станицю поїхав...

— Ну, замісника... — добиваюся, бо, чую, ворожість і підозра звисли в повітрі.

Треба в'яснити своє становище та й притьмом бракувало мені обігрітись й висушитись.

— Ванько! Біжи но поклич Павленка! — каже дід з рудою бородою.

— Начорта він тобі? — напустилася на нього та, що ськалася.

— Та ось жінчині треба... — винувато промовив дід.

— Як їм треба, то нехай собі, шукають!... — гостро одказала жінка. — Нікуди мені не йди, Ванько!

Оце то пасаж!

— Ідіть сюди, пообідаємо та й підемо до председателя, — врятувала мене молодичка з сусіднього піддашшя.

В душі я їй тисячу раз подякувала й чим-дуж звільнила гостинних людей від себе.

Як потім я довідалася, мене так зустріли тому, що боялися, може я прийшла проситися в комуну. Саме попала я на таких.

Звичайно, самі комунари обурилися цим і голова зразу ж, як приїхав, знав про цей інцидент. І ця жінка, — чого тільки на світі не буває — активістка, делегатка, жодні збори не проходять без її діяльної участі, а от...

— Не нада! Хтось прийде на наше!..

Навіть рада не зовсім вільна від цього. На засіданні обмірковують слізну заяву одної комунарки, щоб прийняли її сестру-підлітка. Крутилися, крутилися... І не прийняти шкода, молоде дівча... І прийняти... „Прийде на зиму їсти“, вимовився один з ради.

До деякої міри він мав рацію. Більшу частину року в комуні їдять, а як приходить гаряча пора — треба наймитів наймати. Чи не висовує практика колгоспів проблему підсобних галузів, ну, хоча б кустарних, особливо для жіноцтва, на зиму?

Воно цілком виправдане, це бажання не приймати зайвих утриманців, а корисного комуні члена.

Але на цьому ж засіданні упрощується улесливо крупчатник з млина; щоб став членом комуні. А він приставав більш на те, щоб йому платили не 40 — 50 карб., як досі, а 75 карб. у місяць. Бо хоч це не така ціна, як десь на заводі, але тут він матиме свіжі харчі, як усі члени, за собівартість, і хата дурно дається, то воно якось би й було вже, коли б 75 карб. А коли ні, то він кидає працювати... Проте його просили й далі.

Я б його не прийняла, хоч би й просився. Надто в нього багато сала на підборідді.

Щоб знати, як між собою живуть комунари, дуже корисно поратися в архівах. Всі документи, до речі, дуже сумлінно зберігаються. Багатючий матеріал для історика.

Ось уривок одної заяви до ради¹⁾:

„Моя дочь Варвара сьогодні заявила мне, что она не пойдет за молоком т. к. Слюсарева при всякой встрече наносит ей оскорбления. Я сама, пошла на кухню за молоком и спросила Слюсареву когда она перестанет занимать мою дочь на что та обозвала меня „сукой“ и разными словами и после этого схватила поварку и ударила меня два раза и вырвала сережку из уха в силу чего мне пришлось отбиваться кувшином, где находилось молоко. Я ей ничего не говорила плохого“ тощо.

А ось ціла полеміка на зразок тих, що провадяться в літературних журналах та газетах:

„В совет коммуны „Всемирная Дружба“

Настоящим прошу принять соответствующие меры с доярками Красноруцкой и Пакусенко. В том что доярки из подвала носят картошки вечером когда подоят коров поставят молоко в подвал и набирают картошек в ведра и уносят домой. 10/1—27-го вечером Божко Василий случайно заметил в окно подвала, что доярки набирают в ведра картошек, вернулся до меня и заявил что у тебя каждый раз так доярки уходят домой как это, Божко и говорит мне пойдем к подвалу приходим к подвалу, а доярки из подвала выходят, а я у Красноруцкой в ведро заглянул в ведро сверху хлеб а подхлебом около трех-четверти ведра картошки да и крупные, а Покусиха увидала что я в ведро заглядываю Красноруцкой она подошла окну подвала и высыпала картошки в окно а у окна в подвале стоит стол картошки падая настол за стучали на вес подвал в чем может подтвердить Божко В. дальше еще точно не упомяну в Августе или Сентябре Пакусенкова доярка из подвала сперла т. е. утащила мешек что может подтвердить т. Попов“.

К сему (Підпис)

На це відповідь:

„В совет коммуны „Вс. Др.“

Прошу совет и общее собрание принять меры с т. т. Пироговим і Божковым. Так как эти товарищи имеют на нас какое то зло и всюду стараются нас осквернить напр.: 10/1—27 г. вечером когда мы с т. Покусовой принесли в подвал молоко и возвращались домой, навстречу шел Пирогов и спрашивает меня что ты несешь в ведре я ему показала в том ведре лежал кусок хлеба. Пирогов посмотрел ничего не сказал и ушел. На другой день я слышу что Пирогов и Божко трезвонят по всей коммуне что якобы я несла в ведре полведра картофеля, какого в самом деле не было. Если т. Пирогов видел что я несла картофель, почему он не взял и не повел меня в канцелярию (да притом в канцелярии в то время светилося) как вора и не

¹⁾ Копії з оригіналів.

сообщил членам Совета а распустил слухи по коммуне, что я несла картофель. Я не знаю почему т. Пирогов и Божко в'елись на меня и заимели зло что на каждом шагу стараются мне сделать какую нибудь подлость а поэтому еще раз прошу Совет обратить внимание на мое заявление и принять меры с вышеупомянутыми товарищами".

К сему (підпис)

А ось „антирелігійна“ заява:

„В настоящим заявлении прошу совет дайте мне икону большую Иисус Христос я ее хочу использовать на стол так как у меня нет стола и я думаю чтовы неоткажете мне в моей первой прозбе я думаю, что я комуни зделаю много хорошего апотому надеюс что не откажете в моей единственной прозбе“.

К сему (підпис)

На цій заяві написано „отказать“, як і на ось такій:

„виду тово что я гра: Бурко спервых дней организации комуны я вступил как сознательно внос свое хозяйство которое состоит изследующих 1 лошадь зупряжу ремеслена ножная сапожная машина и сапожный инструмент проработали год в комуни и мене сключили скомуни не знаю по каким причинам и все мое хозяйство осталось амне зато что я работал год одиноки то дали на 3 дня соществования но я как сознательный устава комуны не стал судится за свое хозяйство которое стоет для меня в настоящее время неменее 200 р. А посему просу вас подарит мне для заводу маленького поросонка свинку или кабанчека за что я буду вам благодарен. Аесле незя тохот продайте по дешевле так как я думаю что за скоки время моя машина заслужила потратала не 1 поросонка бути добри обратит в неманея намою бедност“.

К сему (підпис)

Як поступають такі заяви — це теж дуже сценічно виходить.

На загальних зборах, після того, як агроном добився собі тижневіка, як розв'язано було важливі всі питання і аудиторія була настроєна розходитися, десь узаявся дідуган-комунар і енергійно попросив слова:

— Позвольте мені сказати слово: дайте двадцять карбованців, будемо свайбу гуляти! Застав жінку з Гайдаем! Вона вже п'ять год мене мучить і (нецензурне слово) на всю комуну! Що хочте, те й робіть з нею.

— Як тобі не соромно таке казати, — десь узаялася й жінка уся зашарівшись. — Ти побільше б денатурату держав у буфеті...

— Іди (нецензурне слово.)! Я з тобою балакати не хочу, я на тебе дивитися не хочу...

Почалося обопільне пересварювання.

— Це вопрос сурйозний і ми його поставимо на засіданні совета, — перервав прикру сцену голова зборів.

А в наслідок цього до ради поступила така заява:

„Товарищи камунары Прашу разобрат мае дело что я захфатил свою жынку згайдаюм Нарагозе вмастерской Обратите

внимания что ни первое разорения симейной жызни ето было и в Камуне вКалинина Сгайдаюм ето ичто прошу от делит ее от меня и разделит все наше барахло.

(Підпис)

Рада розв'язала це так: щоб розлучити їх, то на це є загс, але як подружжя хоче ділитися, то рада може послати людей своїх, що засвідчать акт розподілу. Та це було зайве. Через три дні подружжя помирилося. Спочатку він її не пускав у хату й солодко втішався, що вона мерзне десь під хатою. А потім розсудив: хто ж буде йому їсти варити? Ну, добре, що тепер можна борщу на кухні взяти та йому багато й не треба... А от, зимою!? А хто попере?

Довелося дідові миритися з зрадливою жінкою.

Як видно з цих документів — члени й членки комуни недалеко втікли звичайних сільських обивателів, що мають назву „Палажок та Парасок“. Симпатичні властивості цих дам навіть знаходять більший ґрунт тут, де люди скупчені в одному місці й зв'язані грубим економічним вузлом. А тих тонших, складніших економічних взаємин, що обезґрунтували б такі побутові інциденти, й не має комуна. Була б їдальня, не треба було б підозру класти на доярок, а Пірогову не було б за що зачепитися, хоч би й як він хтів зло зігнати на Красноручській, тощо.

Коли я була в Краснодарському кредитсоюзі (це він відає колгоспами) то, між іншим, запитала, який національний склад комуни. Сказали: „руські на 98 процентів“.

Справді в комуні на 98% „руські“ з Полтавщини, Київщини, Харківщини, колишньої Катеринославщини. А то ще є кілька росіян, поляків і один єврей.

А тимчасом у канцелярських книгах мудра канцеляристка в графі „національність“ поставила всім „рус“.

По правді сказати, вже сам дідько ногу зломить, хто вони такі. Розмовляють кричущим жаргоном, де українські слова на російський лад, російські на український. На зборах, на засіданнях, у ділових розмовах уживається кліше канцелярських зворотів. Це зразок кастрованої, сухої й безпомічної мови, де творче знаряддя людської думки, мова, — обернулося на засушені, неповоротні, накопичені фразеологічні одоробла, що не пояснюють думки, а заплутують, затуманюють її. Але коли вже треба висловитися гостро, сильно, влучно, чи од серця що сказати — неодмінно видобувається соковите українське слово, або вираз. Взагалі, що інтимніше, що звичайніше в побуті, таке звичайне, що його й не помічаєш, то там виступає на кон українська мова.

Ось вечір самодіяльності: виходять на сцену анекдотисти, співаки, поети, коміки. Невибаглива публіка задоволена всим, що підносять їй самородні таланти. Але справжні овації випадають на долю полтавця, що заспівав немудру пісеньку про Явтуха. Цей самий полтавець виступав щойно на зборах російсько-канцелярським кліше з таким українським акцентом, що по нервах різало.

Коли я йому сказала, що йому більш личить українська мова, він відповів:

— По-українському якось грубо виходить. Та я й так, і так можу, мені байдуже. Це не дуже важливе питання для нас.

Як не сказав, аби зрозуміли.

Правда, в одному він визнав потребу й доцільність української мови:

— Ото тільки, що українська мова допомагає впливати на козаків. Козак нічого не слухає, нічим його не переконаєш. Тільки, як почнеш казати, що йви, козаки, і ми, городовики, мовляв, українці, тільки ви раніш сюди прийшли, а ми пізніш, — то козак тихшає, м'якшає. Тільки цим його й переконаєш...

Полюбляють тут дуже українські п'єси. Російських п'єс комунари не люблять, ні слухати, ні грати.

— Так по-руському не скажеш, як по-українському. По-українському якось само ллється, так і переживаєш усе. Душа радується... А по-руському іскусственно виходить, — каже комунарка Фрося, що хоч і вміє по-українському говорити, але говорить по-російському. А загально-глядацька опінія:

— Коли йде руська п'єса, то не цікаво її й дивитися, а українську — дуже-дуже цікаво...

Чим то такі привабливі українські п'єси?

Проте школа в комуні російська.

В тінистих алеях несходимого парку, в окремих будиночках, живуть комунари сім'ями. Сім'я має по дві по три чистеньких, на міщанський лад убраних кімнаті. Літня піч на дворі коло кожної хати, добро, що риби аби був час ловити, смажити та солити...

Оріхи досягають на гіллі і вже широко вживається цеглюччя, щоб розколупати недостиглий їх плід.

Плутаючись у бур'янах, доходиш до церкви з височенною дзвіницею. В церкві по притворах насипано пшениці, стоять усякі машини та приладдя, через побиті шибки літають ластівки. Тільки в масивних дверях позоставалися середньовічні червоні та сині шибочки ромбової та трикутникової форми. На стінах понамальовувані втішні чортики і позаписувані пуди: 50 п. 12-х. На це все з бані зорить „господь бог саваоф“.

Сходами, крученими сходами уверх. Там відкривається неозорний рівний краєвид і близько внизу стукотить дизель у млині, привозяни з пашнею попід млином. За головним монастирським входом — товарячий двір, стайні, пташарня. Он великі купи кліщовини, що тріскає, сохнучи, й викидає блискучі, як квасоля завбільшки, зернята. З них має бути колись рицина. Це комсомольці з свого поля зібрали. Вони бо мають свою дільницю землі й конкурують культурною обробкою з загально-комунарськими землями.

Увечері навкруги комуни на обрії пожежі рядком, як варта. Це палять бур'ян... Далеко, далеко видко ці заграви на небосхилі, як вилізеш на дзвіницю.

А поважні окації оперізують мур зовні і шелепотять свою незмінну мрійну-сторожку пісню...

... в саду за пасікою ходять черниця й комсомолка.

Комсомолка весело каже:

— Матушка, чево ви на меня все крічіте?

— А, бо ти тепер висипаєш вугля, а як треба буде, то будеш бігати шукати! Нема, щоб приберегла...

Це єдина зосталася. Вона на збори не ходить і в хаті до божниці богу молиться. Але вона знаюча коло бджіл ходити і комсомолка коло неї вчиться.

Ідучи з комуни, мене наганяє чоловік з мішками пашні на бричці.

Притримує коні:

— А ти не дуже важка? — звертається до мене несподівано.

— Здається, не дуже, — завагалася я.

— Ну, то сідай, підвезу, — і спинив коні.

Йому, бачте, цікаво, що за одне ходить по цих шляхах. Розповідаю, що була в комуні.

— Ну, як, наравиця?

— Ні, — одверто призналася я. — Не чути в них комунального духу. Якось так, здається, кожен тільки за себе думає...

— Живуть, як помещики, — тоном байдужого судді підтвердив чоловік, — і нікого більш не хтять знати... Добре, що допалися!

— Потім у них будинки руйнуються, не цінять вони того багатства, що прийшлося їм.

— Е-ех, до чого довели вони отой золотої маєток, — покректав чоловік, — страшно здумати... Колись 800 манашок жили з нього і вивозили хліб тисячами пудів, ще й людям давали заробити.

Я згадала, що комуна має 14 тисяч боргу, але змовчала.

— А як розбирали хати, — тягне далі чоловік, — то хто хтів, той продавав. Треба кому троячку — продає такий ліс, що 50 карбованців варт. А тоді другий веде покупця на той самий ліс...

Чоловік розповідав тоном, що добре знається на комунських справах.

— То це така комуна?! А, будь вона неладна! Якби показала, що добре, то всі б уже кругом позаписувалися...

Не сказати б, що комуна „Всемірная Дружба“ тут популярна.

Мені згадалося поважне, іноді з очікуванням, ставлення до комуни Авангард, до Колгоспів Власівки, згадалося, яка любов, навіть, патріотизм проглядає там у самих членів до своєї комуни. Чи не тому, що все, камінчик за камінчиком, їм доводилося будувати самим, що вони люблять творчою любов'ю те, до чого доклали своїх рук?

Але десь же має бути та грань, що, дійшовши її, комунари з „Всемірної Дружби“ — усі, не одиниці, як тепер — полюблять комуну не ради того тільки, що в ній їм тепло та в'їжно.

Може вже й перейшла комуна цю грань, а я не добачила цього через товщу бабської диктатури?

В. ОЧЕРЕТЬКО

РОНДЕЛІ

I

Горять на руднику сузір'я;
На вулицях святковий крик.
І тільки онде молодик
Одинцем ходить на узгір'ях.

Пішло з гармонню надвечір'я,
А день у небі кров'ю стік.
Горять на руднику сузір'я,
На вулицях святковий крик...

Крейдяні гори вділи сіре
Від шахт іде залізний зик.
За річку, до озер, осик,
Де місяць глибочині міря,
Горять на руднику сузір'я...

II

Іду на лекції зарані,
А в серці й досі шахти гук.
На схід гаптовані фіранки
Звисають з велетенських рук.

Прийти лиш треба, лікті скуть
І вагонетки дум незнаних
Посунуть під веселий стук
Іду на лекції зарані...

Я б так і крикнув у світанок:
Звенить у краще віадук,
Не треба сліз, не треба мук...
Іду на лекції зарані,
А в серці й досі шахти гук...

Краснодар

Є. НЕНАДКЕВИЧ

Три великі поети слов'янства: Міцкевіч, Пушкін, Шевченко перед пам'ятником Петра І-го*

„Фальконетів пам'ятник Петрові І-му — колосальний мідний символ деспотизму — це точка, де стрічаються лінії світогляду трьох найбільших поетів слов'янства“¹. Міцкевіч, Пушкін, Шевченко — всі вони у своїй творчості, кожен по-своєму, дали поетичний відгук на цей символ.

В наступному викладі ми хочемо розглянутися у відповідних творах: поема Міцкевіча „Дзяди“ — III частина; „Медний Всадник“ Пушкіна; „Сон“ Шевченка. І усвідомити собі, як реагували великі поети на те, що калічило життя і їхнє власне і придоптаних мідними копитами Вершника — народів.

Цілий ряд московських царів-самовладців дав свій найвищий вицвіт у надлюдській велетенській постаті Петра І-го. В Петрові сконденсувалась уся життєва міць, вся потуга московського царства. Будівничий, „цивілізатор“ нової Росії, за звичаєм своїх предків, тільки з послідовністю і жорстокістю нечуваною, — широко користується сокирою ката і цілим арсеналом тортур старожитного московського „застенка“. Але зате чепурить стару азійську державу, і вона виходить з його рук європейською абсолютною монархією. Її великодержавний „імперіалізм“ потребує ненастанної поживи. Приборкавши Росію, ковтає Україну, а за нею й Польщу.

Катерина II, талановита учениця Петрова, завершила його заміри і конкретно зманифестувала свою дозрілу політичну свідомість і поставила осадчому нової історії пам'ятника.

Творцем пам'ятника був французький різьбяр Фальконет. Приятель Дідро і сам філософ і літерат, він виховав свій хист у тій величезній лабораторії ідейних і соціальних експериментів, що зветься Парижем. Він хотів в постаті Петра втілити свою ідею абсолютного монарха, цивілізатора, що потужною рукою і гвалтовною волею перемагає всі перешкоди до найвищого суспільного ідеалу того віку, виплеканого Вольтером і Монтеस्क'є, — ідеалу цивілізації мас через освічений абсолютизм. Фальконетові довелося уперто боротися за свою ідею з Катериною і її двором і нарешті так і не скінчити самому вилив монументу. Бо від нього вимагали, щоб постать була подібна до спокійної статуї Марка Аврелія на римському Капітолії. Заперечували проти абстрактно-героїчного плаща невизначеної епохи, проти відсутності кульбаки і стремен, проти вужа, що звивається під копитами коня. Все ж Фальконетова концепція залишилася не порушена, і 1782 р.

* Редакція вважає оцінку від автора статті Пушкінового „Медного Всадника“ за дискусійну.

¹ М. Рильський. Вступна стаття до перекладу „Пана Тадеуша“ Міцкевіча.

відкрито монумент в такому вигляді, як його створила фантазія різьбяр¹.

Ось з того часу і стоїть на кол. Сенатській площі, обличчям до Неви, таємничий „кумир на бронзовом коні“, колосальний мідяний символ деспотизму.

Через 50 літ стають перед пам'ятником два великих поети, речники двох великих націй — Міцкевич і Пушкін. А ще через 10 літ споглядає цього колоса співець і найбільше прибитого долею народу — Шевченко.

Для всіх трьох пам'ятник є втілення російської державно-імперіалістичної ідеї. Споглядання символу дає потужний імпульс до того, щоб поставити перед свідомістю найглибші проблеми життя народів: проблеми свободи і рабства. Але самі будучи лише згустками творчих сил і свідомості націй, — великі поети у своїх творчих висловленнях про пам'ятник підносяться над індивідуальний масштаб думки, — їх призначення характеризують світогляд і становище націй під п'ятою тиранства.

Центральне місце займає Міцкевич. І хронологічно, бо перший дав свою поетичну оцінку мідяного символу, і генетично, бо є осередок, від якого розходяться в різні боки творчі лінії російського і українського поетів.

Поезія Міцкевича зветься „Пам'ятник Петрові Великому“ („Pomnik Piotra Wielkego“). То є частина т. зв. „Уступу“ з III ч. великої поеми „Дзяди“.

„Дзяди“ є широко задумана тетралогія, писана в протязі довгих літ з перервами, але не закінчена. В раніш написаних I, II і IV частинах маємо історію романтичного кохання. Впливи західно-європейські (Гете, Байрон) формують тут реальні переживання поета (нещасливе кохання до Марилі), а тло для особистої історії дає містика народнього культу предків, литовські поминки померлих в „День задушний“. III частина написана пізніше, після поразки польського повстання 1831 року, — написана вже за кордоном, на еміграції (Дрезден 1832 р.).

Тужливим патосом національної розпуки разом з шаленою зневагою до царського деспотизму — насичено твір. Події раніших часів: ув'язнення філаретів — членів студентської політичної організації, сліdstво над ними сенатора Новосільцева і вислання їх в Росію — освілюються тут ретроспективно розпачливим настроєм подоланих в повстанні, як страждання надлюдське.

В знаменитій „Імпровізації“ — центральній сцені твору — мрійний романтик Густав перших частин поеми перероджується. Через надлюдські муки душі і Манфредовський богоборний бунт у в'язниці, він перетворюється у Конрада, співця і служителя екстатичного культу національної польської ідеї.

До III частини „Дзядів“, цієї поеми незліченних „офір і терпінь мучеників народньої справи“ додано згаданий „Уступ“, що становить її останню, кінцеву частину. „Уступ“ складається із кількох окремих поетичних нарисів, зв'язаних спільним патосом сатиричного сприймання дійсності. Тут описано дорогу до Росії, передмістя Петербурга, саму столицю і парад війська. Центральна картина „Уступу“ — „Пам'ятник Петра“. В цілому „Уступ“ є влучна сатирична картина

¹ Див. W. Spasowicz. „Mickiewicz i Puszkina przed pomnikiem Piotra Wielkego“. (В зб. Pomieńnik t. wa literackiego im. Ad. M. cza. 1887. Стр. 40).

самого „лігвища звіря“, що його жертви є мученики національної ідеї; замикаючи собою III ч. „Дзядів“, „Уступ“ дає якнайкращу політично-історичну перспективу для сцен із національної драми польського народу.

Тепер розгляньмо центральну картину „Уступу“.

Перед пам'ятником Петрові, укритись одним плащем від дощу, стоять два молодих поети: один — „пілігрим з Заходу“, — „жертва царської сили“ і другий — „співець руського народу“, „славний піснями на цілій півночі“. Вони — Міцкевіч і Пушкін — приятелі, і хоч, як дві скелі в Альпах, навіки роз'єднані потоком вниз, хиляться до себе своїми піднебесними верхами.

Далі йде характеристика пам'ятника, вкладає в уста Пушкіна. Немов спільна думка обох поетів виголошена російським співцем. Характеристику зроблено шляхом порівняння колоса Петрового зо статуєю Марка Аврелія в Римі.

Велетень Петро на свому буцефалі не має місця на власній землі. З наказу цариці (Катерини) йому привезено ґрунт з-за моря: відламок фінляндської скелі кинутий сторч перед царицею, і „кнотовладний цар в тозі Римлянина“ вискакує на гранітний стрім, стає на краю і спинається вгору.

Не в такій позі стоїть в старому Римі улюбленець народу, Марк Аврелій, що почав з вигнання шпигів і доказчиків, а тоді вже подолав варварів над Рейном і повернувся до Капітолія.

Легідне, шляхетне чоло — на ньому думка про щастя держави. Одна рука піднята немов для благословенства народу, друга — на поводах, стримує коня; так і уявляєм собі, що він тихим кроком посувається серед натовпу, який з захватом гукає: „цезарю, батьку наш!“ А цезар волів би на всякого глянути любим батьківським оком.

Сам кінь, немов відчуває, що везе батька мільйонів, гамує свій огонь і йде тихою стопою: хай діти зблизька побачать батька! Так доїде він до безсмертя!

Який контраст з цією статуєю являє цар Петро!

... „випустив румакові поводи, видно, що скакав галопом по дорозі. Одразу скочив аж на самий край скали. Вже шалений кінь підніс в гору копита. Цар його не стримує, кінь гризе удила. Здається, що впаде і розіб'ється на куски. Одвіку стоїть, скаче мало не впаде, як водопад, що рине з граніту, коли скутий морозом звисне над прірвою. Проте ледве сонце свободи заблищить, і західний вітер оگریє ті краї, що стануться з водоспадом тиранства?“¹⁾

Так підсумував польський поет свої враження від символу північної деспотії. Чужий своїй землі і свому народові, цар кохається лише у своїй гвалтовній волі, але міць його безґрунтова і ефемерна: як замерзлий водоспад над безоднею, згине від першого променя сонця волі.

„Уступ“ III ч. „Дзядів“ присвячений — „Приятелям Москалям“ і кінчається присвятою — посланієм до них. Поет зазначає, що у свому „Уступі“ він той самий, що й раніше був, коли його політичні погляди поділяли, з захопленням єдналися з ним — його російські приятелі, і між ними була певна гармонія.

А от чи вони не змінилися? Чи залишилися вірні колишнім переконанням?

Чи може хто

¹⁾ Див. Pisma Ad. Mickiewicza. Paryż, 1844, tom. II.C top. 282 — 284.

„Зганьблений посадою, орденом,
Вільну душу на віки продав за ласку царя
І тепер на порогах його вибивав поклони?
Може платним язиком славить його тріумф
І тішитися з мук своїх приятелів?!)

Неясно, на кого саме натякав тут Міцкевіч. Чи мав він на увазі Жуковського, що видав з приводу польського повстання патріотичну збірку поезій „На взятіє Варшави“, — і Пушкіна, що умістив у цій збірці свої вірші „Бородинская годовщина“ і „Клеветникам России“. І хочай ті поезії з тактовною обережністю торкаються свіжих ран Польщі, — проте все ж вони насичені патріотичним шовінізмом і були вразливі для раненої національної свідомості подоланих.

Скоріше, що ні Жуковського, ні Пушкіна особисто Міцкевіч тут не клейнить, бо присвяту написано правдоподібно ще перед повстанням.

Але коли „Уступ“ дійшов нарешті до тих приятелів-москалів, яким був присвячений, він не міг не вразити, як особистий виклик, близького, найщирішого приятеля — Пушкіна, що його постать змалював Міцкевіч у своєму творі та й ще доручив йому таку відповідальну репліку про „водоспад тиранства“.

Пушкіна тої пори, прикутого до трону золотим ланцюгом камер-юнкерства, особистої пенсії, мало не титулу придворного історіографа (заняття в державних архівах, щоб писати історію Петра), — тодішнього Пушкіна (початок 30-х р.р.) найболючіше мусів раніти твір Міцкевіча, бо тоді Пушкін з усією трагічною ясністю відчув себе, як офіру самовладства, як прикутого деспотом Прометея, що мусить або мовчати, або словословити.

Пушкіну треба було відповісти на цей виклик, виправдатися не так перед далеким приятелем, як ще більше перед собою, перед своїм творчим сумлінням, що найвищий закон його — свобода — ніжний паросток — так цинічно був втоптаний в болото фельдфебельськими ботфортами Генкендорфа-Миколая.

І на голос пілігрима поета, що долетів до нього через кордони: „ось які були колись твої — наші спільні думки про кнотовладного царя, про колоса тиранства: чи не зрадив ти їх „платним язиком?“ — Пушкін відповідав поемою „Медный Всадник“.

Одно з найвищих поетичних досягнень його генія, „Медный Всадник“ є один із найтрудніших для розуміння, найбільш загадкових його творів.

Проте, здається, найбільше можна наблизитися до його внутрішньої суті, розглядаючи у зв'язку з Міцкевічевим „Уступом“, як співвідносно до нього.

В задачу даної теми не входить стежити еволюцію замислу, генезу цієї складної поетичної цілості — „Медного Всадника“ у всіх її моментах.

Для нас важливо лише, яку творчу реакцію дав пам'ятник-символ в „Медном Всаднике“, і в якому відношенні вона стоїть до концепції Міцкевіча.

Всім відомий зміст „М. Вс.“, з найвищою економією художніх засобів і незрівняним лаконізмом втиснутий в скупі рядки міднодзвонних ямбів поеми.

У вступі — велична панорама-панегірик Петербурга, як здійсненого задуму Петрового, як „Петра творення“. Далі — жахлива

1) Pisma Ad. Mickiewicza, tom. II. „Do przyjaciół moskali“. Стр. 309.

повідь 1824 року і в центрі картини города, залитого збунтованими хвилями, — двоє: Один —

... На площади Петровой,
Где дом в углу вознесся новый,
Где над возвышенным крыльцом
С поднятой лапой, как живые,
Стоят два льва сторожевые;
На звере мраморном верхом,
Без шляпы, руки сжав крестом,
Сидел недвижный, страшно бледный
Евгений“.

То є герой поеми, маленький урядовець, із збіднілого аристократичного, колись славетного роду. Він виведений в поемі, як скромний трудівник — речник трудящих.

Євгеній сидів і хвилювався за долю нареченої, що жила в старенькому будиночку на низькому узбережжі над самою Невєю.

А перед Євгенієм — другий:

... „Вокруг него (Евгения — С. Н.)
Вода — и больше ничего.
И обращен к нему спеню
В колебимой вышине,
Над возмущенною Невею,
Стоит с простертою рукою
Кумир на бронзовом коне“.

То є перше з'явлення мідяного вершника в поемі, перша зустріч з ним Євгенія.

Удруге — коли Євгеній збожеволів: на місці хатинки нареченої знайшов по спаді води лише порожній берег і дерево, — і розум його помішався. Занедбав службу, покинув дім, все бродив

... спал на пристани; питался
В окошко поданным куском.

І тут знову перед ним Мідяний Вершник — вже у більш героїчно-величному образі ніж підчас поводи. Знову —

На крыльце
С поднятой лапой, как живые,
Стояли львы сторожевые,
И прямо в темной вышине,
Над огражденною скалою,
Кумир с простертою рукою,
Сидел на бронзовом коне.

Це тільки початок, повторення видива Вершника над розбурханою стихією.

Далі — образ позбавляється своєї металічно-застиглої безживності.

Ужасен он в окрестной мгле!
Какая дума на челе!
Какая сила в нем сокрыта!
А в сем коне какой огонь!
Куда ты скачешь, гордый конь,
И где опустишь ты копыта?
О, мощный властелин Судьбы!
Не так ли ты — над самой бездной,
На высоте, уздой железной, —
Россию поднял на дыбы?

То вже не бездушний кумир першої глави, він вже наполовину ожив, його обличчя і поза вже повні динамічної людської експресії.

Ще момент, і Вершник цілком оживає.

Після того, як Євгеній насмілювався висловити обурення і протест проти примхливого будівничого:

„Добро, строитель чудотворный!“
Шепнул он, злобно задрожав:
„Ужо тебе!..“

Тоді видалось йому, що лице „Грізного царя“ загорілося гнівом і він пустився втікати.

„И он на площади пустой
Бежит и слышит за собой,
Как будто грома грохотанье —
Тяжело-звонкое скаканье
По потрясенной мостовой,
И, озарен луною бледной,
Простерши руку в вышине
За ним несется Всадник Медный
На звонко-скачущем коне;
И во всю ночь, безумец бедный
Куда стопы не обращал,
За ним повсюду всадник медный
С тяжелым топотом скакал“.

„Медным Всадником“ відповів Пушкін на „Уступ“ Міцкевича. Але разом з тим і може ще більше на власні потайні думи про збіднілу родову аристократію і його ворога — самодержавство петербурзького періоду історії; про сили і засоби повалення царату в історичному процесі; про своє особисте становище як „нащадка понижених родів“ і як в'язня свого придворного стану. Примішалася тут і свідомість національна росіянина, загострена перед поляком. Відповідь вийшла надто складна і діалектична.

На цілком негативну Міцкевичеву характеристику царату, як сили виключно шкідливої, Пушкін відповідає зазначенням організаторської його ролі: Петербург на болоті — не примха самовладця, а виправдана історією державна konieczність; стихія приборкана і упокорена царатом і йому не страшна.

Так само сатирична картина сучасної столиці викликає в Пушкіна блискучу апологію Петербурга: „Люблю тебя, Петра творенье!..“

Тут крок за кроком іде Пушкін за Міцкевичем і кожній його сатирично-обарвленій деталі протиставить щось гарне, або саме негативне в очах Міцкевича обертає в позитивне. Раз-у-раз повторюється слово „люблю“, щоб підкреслити своє емоціональне відношення до змальованого.

Кілька прикладів:

У Міцкевича: Люди бігають, кожного жене мороз, в кожного примружені очі, бліда твар, кожне тре руки і дзвонить зубами...

У Пушкіна: Люблю зимы твоей жестокой недвижный воздух і мороз.

У Міцкевича: Дами (на вулиці) білі, як сніг, рум'яні, як раки.

У Пушкіна: (Люблю) Девичьи лица ярче роз.

У Міцкевича: Лише богатири (військо на параді) так подібні до себе, так одностайно стоять хлоп біля хлопа, як ряд коней, що жують при жолобі...

У Пушкіна: Люблю... пехотных ратей и коней однообразную красоту...¹⁾

¹⁾ Дав. І. Третяк, цитов. твір, стор. 286 — 287.

Якраві приклади „перемикання“ „низького“ стилю сатири на „високий“ стиль оди.

І ця ода, не пласка і елементарна, не данина цензурі Бенкендорфа, як дуже просто пояснюють польські дослідники,— а щось складніше: вияв щирої національної гордості росіянина з домішкою специфічного петербурзького патріотизму поета-петербуржця. А звідси вже і трохи упередженої упертості і навмисного затуляння очей і поетизації прози.

Пушкін всією енергією творчої мислі заглиблюється в проблему, що поставив Міцкевіч і розв'язує її по двох лініях. По лінії особисто зверненого до нього питання: чи залишився оборонцем волі, ворогом тиранства? Пушкін (формуловка проф. Третяка) відповідає поемою: залишився тим, як і був, але чи ж не був би я божевільний, виступаючи в одкритий бій з тираном? Чи не спіткала б мене доля Євгенія, коли той насмілювався кинути докори в очі грізного царя?¹⁾

Друга лінія поеми—соціальна. Тут Пушкін дав натяк на той шлях, яким буде скинуте самовладство—повстанням організованих обурених мільйонів росіян—підданців Петра. Виступ Євгенія—перша спроба. Але гнів бідного Євгенія на „державця півсвіту“, що залишився спокійним, коли повсталі стихія,—свідчить, що тиранство знає, де його дійсний ворог і звідки небезпека.

Своїм натяком Пушкін визначив тут справжній напрямок історичного процесу, поправивши думку Міцкевіча, ніби самий-но вітер з заходу розтопить водоспад тиранства. І разом з тим і для себе, нащадка старих родів, накреслив шлях: шлях Євгенія. Не його протест, він безсилий, бо передчасний. Хоча ефект протесту свідчить про те, що напрямок взято як слід. Але визначив для себе Пушкін шлях злиття з іншими соціальними шарами, що забули за своїх шляхетних предків і навчилися бути скромними в своїх вимогах до життя.

Пушкінський „Кумир на бронзовому коні“ є безумовна апотеоза—потуги, необорної надлюдської сили самодержавної імперії. Але апотеоза—присуд, де зважено тую силу і визначено її межі, де осуджено історичну путь імперії: „над самою бездною... Росію подняв на дыбы“. Де показано перспективу її загибелі.

Велично-спокійний перед розбурханою стихією, царат губить рівновагу і самопочуття перед останнім з підданих, коли той хоч думкою насмілиться поведати проти абсолютного права самовладця.

Минуло десятиріччя з часу створення Пушкінської поеми і на тему про Мідного Вершника залунав і український відгук—в Шевченковому „Сні“ (1844 р.).

Озвалася і третя, може найбільш окрадена нація, що на окраденій землі своїй зростила проте такий чудовий вицвіт, як геній Шевченка.

„У всякого своя доля
І свій шлях широкий“,—

починає Шевченко свою поему і виливає в ній свій гнів і свій жаль на долю своєї окраденої землі під копитами петербурзького Вершника.

¹⁾ Гарним коментарієм до „М. Вє.“, що розкриває зазначене тут розуміння суб'єктивного значення поеми, є лірична поезія написана під час роботи над поемою: „Не дай мне Бог сойти сума“.

Див. I. Tretiak, Mickiewicz i Puszkyn, стор. 279 і далі.

Критика давно вже встановила, що на Шевченковому „Сні“ позначився вплив „Дзядів“ ІІІ ч і зокрема „Уступу“. Як і для Пушкіна, Міцкевічів твір є вихідна точка для Шевченка. Але зовсім інший, цілком власний шлях верстає український поет.

Коли взяти опис кінної статуї Петра в поемі за осередкову точку, то від неї — назад до початку поєми і вперед до кінця її — розгортаються два шереги картин, що насичують ідеєю і емоційним змістом той образ і в'яжуться з ним в єдиний комплекс, що є Шевченкова концепція самовладства.

Ми знаємо, що в першій половині поєми дано ряд картин, які перемежуються ліричними висловами обурення з неправди людської, богоборні закиди такої напруженої емоційної сили, що тут маємо українську паралель до „Імпровізації“ Конрада з „Дзядів“.

Отже спочатку — два високих, всім відомих патетичних образи:

1) Україна, облита сонцем, повита красою — повна горя і мук кріпацьких.

2) Борці за волю в сибірській каторзі. І обидві картини і ліричні переходи між ними — у високо-патетичному тоні. Далі тон міняється: з високостей своїх найшляхетніших прекрасно-людських мук і шляхетного гніву поет спускається на багнище Петербурга. Починається сатирично-гротескне малювання дійсності, з викривленням пропорцій, з карикатурними перебільшеннями і зниженням за всяку ціну високого героїчного стилю, щоб найгостріше протиставити сатиричні картини патетичним.

Найперше — сатирично-зневажлива згадка за парад на честь „самого“, що „ізволіт гуляти“; розмова з покаліченим — і своєю мовою і психікою двірського льокая — землячком. І — нарешті — знаменита сцена в царському паладі на „Височайшем“ прийомі найвищого панства, де чари тої величності розбиваються на скалки умисно вульгаризаторським прийомом — зображення ієрархічної бійки — від царя, по чинах, аж до найменших і до народу на вулицях.

Так підготував поет свій опис пам'ятника. Показав стражденні жертви деспотизму: кріпацька Україна і борці за волю в сибірських кайданах. Показав його слухняні знаряддя з затурканою свідомістю: замуштровані москалі і розбещений рабством землячок.

Нарешті привів до паладу і показав наочно саму суть самовладства, сучасне його втілення в образі державного капрала, його життєву засаду: бійка по чинах.

Тепер пам'ятник виступить перед нами у світлі цих вражінь, і нас не здивує, що в його описі ми не знайдемо Пушкінської апофеози і надлюдської героїчно-гвалтовної сили, що малює Міцкевіч.

Проте в елементах опису Петербурга, що дають немов інтродукцію в опис статуї, — ми помічаємо певний вплив „Медного Всадника“. Але яка глибока різниця в тоні! Панегіричний ліризм Пушкіна зник, натомість спокійне, підкреслено „прозове“ констатування фактів, називання речей. Ті самі, що й у Пушкіна палаци над Невою, гранітне надбережжя, біла ніч — тільки без його урочисто-поетичного серпанку. Умисна грубо-простацька фразеологія: поет не полонений чарами північної столиці: поетичне навіяння „Медного Всадника“ аж ніяк не відхилило його від власної лінії.

Ось виразні паралелі із обох поєм:¹⁾

¹⁾ Вони наведені в книжці Багрія: „Шевченко в літературній обстановке“. Стор. 206 — 209.

I Твоих задумчивых ночей
Прозрачный сумрак, блеск безлунный...

Там ніч — як день...

II По оживленным берегам
Громады стройные теснятся
Дворцов и башен.

Палати, палати
Понад тихою рікою...

III В гранит оделася Нева...

А беріг обшитий
Весь камінем.

IV ...Юный град
Полночных стран краса и диво
Из тьмы лесов, из топи блат
Вознесся пышно, горделиво.

Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво

I зараз же — характерна рефлексія:

Отут крови
Пролило людської
І без ножа.

В такому зниженому тоні (може далекий відгомін трагедії)
далі йде опис Петропавловської фортеці що безпосередньо підводить
до опису пам'ятника:

...По тім боці
Твердиня й дзвониця,
Мов та швайка загострена
Аж чудно дивиться,
І дзигарі тельнякають.

Нарешті пам'ятник

От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки, якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує... От - от річку
От - от перескочить.
А він руку простягає,
Мов звіт увесь хоче
Загарбати. Хто се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той Первый, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову - сиротину...

А далі — не один раз всіма нами сердечно відчуті і пережиті жур-
ливі рядки: тиха пісня-скарга пташки, душі Полуботка: „Із города, із
Глухова...“; пташок душ замучених козаків: „І ми сковані з тобою...“

Що вражає нас в шевченковському образі пам'ятника і що становить його неповторну оригінальність, це — таке розвінчання Петра, що він перестає бути для поета символом більш-менш величним, а спускається до рівня конкретної історичної особи, звичайного історичного діяча, що йому вираховує поет кривди, в яких Петро завинив особисто перед Україною. На один рівень з ним ставить Шевченко і будівницю пам'ятника — Катерину, що „доконала вдову сиротину“.

Тут Шевченко конкретизує, з погляду української національної кривди, подані Міцкевичем деталі.

Образ Міцкевича: (цар звелів) „вдопгати в болото тіла ста тисяч хлопів“ — розгорнуто у Шевченка в такій національно-історичній конкретності: „благородними костями козаками болото засипав“; „поставив столицю на їх трупах катованих“. „З шкур наших собі багрянцю пошив“.

Сила обурення за Україну, за свій народ скидає з Петра в очах поета всі чари величності: як рівний з рівним стає поет „на прою“ з гвалтовником.

Тому і не дивно, що всі символічні аксесуари героїзму на поєстаті Петра обертаються для Шевченка в смішні недоречності:

„Сидить охляп, у свиті — не свиті, і без шапки, якимсь листом голова повита...“

Як і Міцкевич, Шевченко підходить до „бронзового кумира“ під кутом зору національної трагедії, але в українського поета її переживання збагачено соціальним патосом кріпака, вона узмістовлена соціальними моментами, що переплітаються з національними.

І образ стражденної кріпацької України на початку поеми — то не єдиний соціально забарвлений образ твору.

Після картини пам'ятника, з ліричним відгомном її — жалями і прокльонами замучених козаків, — поет малює образ столичного ранку, характеризований трьома виразними ознаками:

- 1) Муштрують москалів на розпуттях;
- 2) Повертаються додому дівчата повії;
- 3) Біжать канцелярські п'явки-хабарники у сенат; серед них і зденаціоналізовані землячки, що лають батьків своїх.

Військо, проституція, бюрократія — три симптоми політично-соціального ладу, символізованого пам'ятником.

Виразно в'яжеться з центральним образом і кінцева картина поеми: у царя в палатах. Тут абстрактна ідея Міцкевича про „лігвісько звіря“ знаходить собі проречисту гротескную реалізацію: цар, опухлий з похмілля, подібний до ведмеда, і „пузата старшина“, челядь, москалі, що від царського покрику всі западаються в землю. Нарешті і сам цар, обернувшись в справжнього ведмеда, зменшується, як кошеня. Ідея та сама, що і в попередніх картинах: розвінчання кумиру, виказ примарності його сили і авторитету: цар дужий челяддю, військом, а коли сам — не страшніший за кошеня.

Здається не можна і придумати кращих паралелів поетичних, щоб так опукло виявити психологію нашого поета, як це дає змогу зробити зіставлення трьох „пам'ятників Петра“.

Особливо виразно виступає Шевченко на тлі твору Пушкіна, в багатьох відношеннях „антипода“ Шевченкового.

Пушкіна, в його „Медном Всаднике“, можна дорівняти до вільнодумного філософа римлянина часів імперії, що ненавидить деспота-цезаря, а проте закоханий у римській культурі, у вічному городі, у історичній величчї своєї світової держави, що — як ніяк — а репре-

зентується тим самим цезарем, в особі якого символізується *Senatus Populusque Romanus*.

А Шевченко у своєму „Сні“— молодий варвар, речник подоланої Римом нації, для якого Рим з його культурою, з його цезарем, з його блиском столиці є перш за все центр самовладного ворога, що стопає під ноги волю, добробут, культуру його народу.

І сила навіяння великого Риму для цього варвара—нікчемна: ніяких традицій, ніяких святощів.

Зневага, зненависть, але разом з тим неупереджена свіжість вражіння забарвлюють його сприйняття ворожого табору і його злу оголену від покрас ідеалізації, але чи не правдивішу оцінку.

І. ШАЛЯ

Українська літературна мова та мова Кубанщини

Жовтнева революція скасувала „Велику тюрму народів“ — колишню Російську Імперію й дала всім народам, що на руїнах цієї Імперії утворили Радянський Союз, можливість своє даліше політичне й громадсько-культурне життя будувати в формах національних. Першою ознакою вільного національного життя колись поневоленого народу є його рідна мова, запроваджена в державних установах, суді, в школах різних типів, в громадських організаціях та інституціях, вільно вживана, в усіх проявах життя приватного й публічного. Таку ознаку ми й спостерігаємо в національних республіках, що входять у склад Союзу, але в окремих республіках, найбільше в Р.С.Ф.Р., подибуємо й таке явище, що якийнебудь нарід — меншість проти основної національності республіки, взятої в цілому, хоч і живе компактними масами і в місцях свого поселення становить абсолютну більшість, все ж формами свого громадсько-культурного життя щодо мови або зовсім не відійшов від старих дореволюційних форм або відійшов дуже мало.

Саме в такому становищі українці Північно-Кавказького краю, зокрема Кубанщини. За останнім переписом 1926 р. українців у кубанській окрузі 915.402, що становить понад 61% всього населення¹⁾. Такий високий відсоток українців в окрузі безперечно говорить за те, що мовою державного й громадсько-культурного життя на Кубанщині мусить бути мова українська, а проте українську мову запроваджено тільки по школах 1-го ступеню, та й то лише в 28% всієї шкільної сітки (шкіл II-го ст. з українськими групами всього 5). Про вживання української мови по закладах політосвітніх майже не доводиться говорити, бо українських лічунктів тільки 35 на 458, хат-читалень, в яких почасті робота ведеться й українською мовою, — 25 на 201 (відомості за 1927 рік).

В державних інституціях, в суді, в громадських різних установах, на прилюдних виступах української мови не вживають, користуються тільки з російської.

Які ж причини такого становища? Таких причин можна вказати дві. Перша і найголовніша — непережиті ще традиції великодержавного російського націоналізму, що заважають місцевим робітникам, особливо не українцям, вірно підійти до практичного роз'язання національної справи на Кубанщині в дусі постанов XII партійного з'їзду. Друга — непорозуміння з українською мовою.

От на ці останні непорозуміння ми й звернемо увагу в дальших рядках цієї статті.

¹⁾ Дуже можливо, що відсоток українців на Кубанщині більший, бо за перепису було багато непорозумінь з визначенням національності.

В державних установах, школах, в громадському житті вживають звичайно літературну мову даного народу. Отже повстає питання: яка мова мусить бути за літературну на Кубанщині — чи та, що нею користуються на Україні, чи для Кубанщини треба створити зовсім нову літературну мову на основі кубанських говорів? Так ставлять питання здебільшого росіяни, виходячи з неперевіреної, заснованої на цілком безпідставному припущенні, думки, що кубанці, живучи окремо від решти українців, так змінили свою мову, що вона вже майже не українська. Цієї думки додержуються дехто й з кубанських українців і висновок з неї роблять, звичайно, який, що для кубанців українська літературна мова не годиться.

Крім того про українську літературну мову серед багатьох кубанців поширена думка, що вона не народня, „галицька“, штучна мова, пішла від інтелігентів, а через те й незрозуміла українцям так Кубанщини, як і Наддніпрянщини.

Розгляньмо ж за чергою зазначені думки.

Про мову кубанську як не українську говорять ті, хто не знає ні мови кубанської, ні народньої української, хто навіть не дав собі труда подумати, чи могли взагалі кубанці так змінити свою мову, щоб стала вона не українська.

А тим часом дуже прості міркування доводять, що так не могло бути. Пройшло тільки 136 років, як запорожці переселились на Кубань, а цього часу за звичайних умов розвитку мови далеко не досить, щоб мова стала зовсім іншою, не тією, якою була перед тим. Надто радикальних змін у мові кубанців не могло бути ще й тому, що весь час, починаючи з першого переселення запорожців і до наших днів, між кубанцями й рештою українців був живий мовний зв'язок через пізніших переселенців з України.

Перше переселення запорожців було 1792 року. Тоді переселилось щось коло 17 тисяч. Далі переселення розгорнулося так (беру тільки найголовніші дати): 1794 р. із „Екатеринославского Наместничества“ 4840 душ, 1808 р. із колишніх губерній полтавської й чернігівської — 23088, 1820 року знову з тих самих губерній — полтавської й чернігівської — 25000 душ, 1848 р. з губерній полтавської, чернігівської й харківської дві тисячі родин (7787 д.), 1863/64 р. переселено українське Озівське військо — колишні запорожці, що як зруйнована була Січ переселилися в Туреччину, а потім року 1828, знову повернулися до Росії. Було їх 14081 родина (шось 49280 душ).

Ці відомості про найголовніші організовані переселення, які провадила влада, щоб підсилювати перших поселенців і поповнювати їхні втрати в боротьбі з Черкесами, а з 1868 року, коли дозволено городовикам набувати садибні будівлі на козачих землях, за п'ятнадцять років переселилось, як каже Щербина („Краткая история кубанского края“) 250000 душ, найбільше з „южно-русских губерній“.

Ці дані не дають повної картини колонізації Кубанщини, вони тільки показують, що не було мовної ізоляції українців Кубанщини від решти українців, навпаки, весь час був живий мовний зв'язок.

Цими міркуваннями можна б і обмежитися, але їх не досить буде для тих, у кого твердо засіла думка про окремішність мови кубанців від мови решти українців, тому треба розглянути основні риси кубанських говірок і порівняти їх з рисами говірок України.

Українська мова поділяється на два наріччя — північне й південне. Південне наріччя ще поділяється на дві групи говорів: говори західні й східні. До останніх, цебто південно-східних, належать і говори

кубанські. Укажемо деякі з основних рис, що характеризують кубанські говори взяті в цілому й відрізняють їх від говорів північних українських (усі ці риси будуть властиві й говорам південно-східнім українським):

1. У нових закритих складах, цебто в тих складах, що мають на кінці приголосний звук і що з'явилися в наслідок зникнення при певних умовах (у другій половині XII в.) неповноголосих голосівок Ъ та Ь і зміни звука Й в І (слова *печь, волъ, мои* до другої половини XII ст. були двоскладові — *пе-чъ, во-лъ, мо-и* — з закінченням на голосні звуки; коли ж перестали вимовляти Ъ та Ь, а Й змінилось на І, ці слова стали однокладові і закінчення мають на приголосний звук) — замість стародавнього звука О буде звук І — *кінь, двір, ніс, рідний, старість, жалібно, війна, мій* (в північному наріччі в цьому випадкові матимемо: коли на О не падає наголос, то воно залишається — *стáрость, пойдѣвъ, жáлобно, войнá*; коли ж наголос на О падає, то замість нього будуть або двозвуки, або голосні — у, е, и, і — *куонъ, двуръ, муой, нуис, рюидний* (або *кунъ, двур, мий, нис*).

На місті старого звука Е в такому ж положенні буде так само звук і — *привіз, нвроку, кремінъ, ніч* (в північному наріччі — без наголосу — е, під наголосом двозвуки, або і *невроку, кремь, матер, привюез, нюос, ніеч*).

2. На місці колишнього Ъ завжди буде і — *нісок, тінъ, собі, біда* (у північному наріччі — під наголосом *іє*, без наголосу Е або И *писок*, але *нієски, бієч, але бежитъ, або бижитъ*; *беда, бида, але бієдни*).

3. На місці колишнього ненаголошеного Е носового з'являється звук А (на письмі означаємо цей звук літерою Я) — *колодязь, дев'ять пам'ятъ, носять, люблять* (в північному наріччі тут буде Е і перед ним приголосні тверді — *колодезь, паметь, деветь, носеть, любеть*).

4. В іменниках середнього роду с подвоєними приголосними закінчення Я — *життя, весілля, волосся* (в північному Е — *житте, весілле, волоссе*).

5. Звук Е без наголосу вимовляється як И (І), або близько до нього — *силб, ничиріця, знаймо* (в північному — е: *селб, печеріця, знаємо*).

6. В закінченні називного відм. множини прикметників звук І — *добрі, гарячі, батькові* (в північному — И — *добри, гарячи, баткови*).

7. Закінчення давального відм. іменників чолов. роду — ові, еві (єві) — *батькові, коневі, краєві* (в північному наріччі — у (ю) — *батьку, коню, краю*).

8. Нові форми першої особи теперішнього часу — *очистю, ходю, крутю, просю, возю* (в північному — старі — *очищу, ходжу (хожу) кручу, вожу, прошу*).

9. Закінчення третьої особи одн. в дієсловах з наростом И, І — буде Е — *говоре, ходе, носе* (в північному — *ить* — *ходить, говорить, носить*).

Як сказано вище, всі ці риси, що характеризують кубанські говори, взяті в цілому, властиві й говорам південно-східнім українським. Але як на Кубанщину переселювались люди з різних місцевостей України, то подекуди на Кубанщині можна зустріти риси, характерні для північного наріччя або для говорів перехідних від північного до південного наріччя. По деяких станицях переселенці з Чернігівщини або північної Полтавщини ще й досі кажуть *кунъ двур, пошов, война*. Подекуди зустрічаємо вимовляння *житте, волоссе, насінне*. Часто зустрічаються форми *коню, батьку, також добри люди, очищу, хожу, прошу, ходить, носить*.

Ні мова південно-східної України, ні мова Кубанщини на всій території свого поширення не тотожні в усіх дрібницях, а розпадаються на ряд говірок з незначними відмінами. Говірки Кубанщини вивчені ще дуже мало, але випадкові спостереження над мовою мешканців різних місцевостей Кубанщини показують, що ті дрібні особливості, як відрізняють одну від одної говірки різних місцевостей такі самі, як і в говірках південно-східної України. Як на особливість кубанських говірок, можна б указати на м'який звук Ч (чі, чужий, чясто), але він зустрічається тільки подекуди.

В „Трудах Северо-Кавказской Ассоциации Научно-исследовательских Институтов“¹⁾ надруковано „Описание говора станицы Пашковской“²⁾ В. Чистякова. В цьому описі не вказано жодної риси якої б ми не могли знайти в більшості чи значній частині говірок південно-східної України, коли, може, не лічити однієї: в інфінітиві (інфінітив за старою російською термінологією — неопределенное наклонение) в закінченні поруч з м'яким Т (робить, говорить), зустрічаються іноді й Т тверде (ходить, носить).

Досі ми розглядали кубанські говірки найбільше з погляду їх звукового складу. Що ж торкається словарного матеріалу, яким орудують кубанці, то треба сказати, що зберігся від ледве чи не краще ніж на Україні. У мові кубанців трапляється чимало архаїзмів, що на Україні уже забуті. Тих, хто цікавиться цією стороною кубанських говірок, відсилаю до статті М. Садиленка „Устойчивость кубанского языка“³⁾ — цій справі присвяченої.

Для тих, кому мало що говорять різні філологічні докази, а більше вважать безпосередні враження від живої мови, наведу записи з народніх уст, взяті з Кубанщини й південно-східної України.

„Хіба це ти^епер сте^ипи! От тих сте^ипів, що колись були, осталося одно названіє. Чорноморські сте^ипи колись були покриті густою тиреозю та ковилою. По сте^ипах росли те^ирни. А вовків по те^ирнах була тьма-тьмуца. Ськрізь, куди тільки^е око сягало, видно було як хвилює^тся пи^ирій та ковила. Височенний ріс буркун. Сіно косили ни^е таке як ти^епер косять. Ти^епер, де й є ще сінокоси, так це ни^е сінокоси, а одно не^ищастя. Трава була сочна й сильна. Як зацвіте було степ, так ни^е налюбует^сся! І яких тільки^е цвітів і ни^е було: і цві^и-брець, і воронець, і кашка; по балках росла де^ире^иза, ота то цвіте жовтим-жовтим, може й ви її знає^те. Звіру всякого було до гиби^илі. По сте^ипах чабани пасли отари овець. Я зараз ни^е помню скільки^е було штук овець в отарі, но помню, що дуже багато, шось не стільки^е тисяч. Це, що ти^епер називають отаро^ю, колись звали купчанко^ю. Та ти^епер ніде й пасти такі ве^иликі отари: всі сте^ипи зорані, а де остався клунчик ни^е ораний, так там росте тільки^е куранда та пірчак“.

(Виринок із оповідання старика станиці Уманської. Записав студент Куб. Пед. Інституту Шавлач).

„... От як поросходились вони, він виліз та помацки помацки найшов той камінець, помазав там, де були очі — так і єсть: найшлись очі. Він тоді пішов та прямо у ту слободу, де чорт криницю забив. Приходе, аж там б'ютьця та ріжутьця. — Чого це ви, пита — Та була, кажуть, у нас криниця, а тепер якийсь лиходій затаскав

1) Випуск перший — Сборник статей по экономике и культуре. Краснодар 1927 г.

2) Станиця Пашківська — верстов з 10 — 12 завдальши від м. Краснодара.

3) Надрукована в тому ж збірникові, що й стаття В. Чистякова.

її, так це ми по міжку собою винуватця шукаєм. Що дасте? я вам очистю. Ті люде раді, дають йому тисячу". (Із запису 1890 г. олександрівський повіт, катеринославської губернії).

Порівняння між собою наведених записів, як і все раніш сказане, доводить, що мова кубанська та сама українська мова, що й у південно-східній Україні. А звідціль випливає висновок і про літературну мову: кубанські українці для своїх культурних потреб можуть користуватися з тієї ж самої літературної мови, що й південно-східні українці УСРР, бо ті незначні особливості, що їх можна вказати в говірках кубанських, проти говірок південно-східніх українських не дають підстав говорити про потребу окремої літературної мови для Кубанщини. Багато російських говорів мають далеко більше і значніших особливостей проти московського говору — основи російської літературної мови, ніж говори кубанські проти південно-східніх українських — основи української літературної мови, а проте нікому не спаде на думку утворювати окрему літературну мову для Сибіру, наприклад.

Але найбільше заперечують проти уживання української літературної мови на Кубанщині не на підставі окремішності кубанської мови від мови південно-східньої України (на окремішності кубанської мови ґрунтуються заперечення людей зовсім необізнаних або дуже мало обізнаних як з мовою Кубанщини, так і з мовою пів.-сх. України), а на тому, що ніби сучасна літературна мова на Україні — мова „галицька“, а не українська, справжня ж українська мова — мова Шевченкових творів.

Цієї думки додержуються майже всі росіяни й багато українців, висловлюють її рішуче, але завжди з чужого голосу, бо на перевірку виходить, що такі особи ні одної галицької книжки не прочитали й думку про „галицьке“ походження сучасної української літературної мови прийняли тому, що не все в ній розуміють.

Торік приморсько-ахтарський районний виконавчий комітет кубанської округи виніс постанову: „не вводить в школи галицького язика, которого не понимают не только дети, но и взрослые“. В цій постанові надзвичайно яскраво відбилась та плутанина в думках про дві галузі української літературної мови, що панує в широких громадських колах на Кубанщині. Звичайно, ніхто ніколи і в думці не мав запровадити по школах Кубанщини галицькі діалекти, і приморсько-ахтарський виконком назвав „галицькою мовою“ ту літературну мову, що запроваджена на Україні певно тому, що члени виконкому самі її не розуміють, або розуміють мало.

На незрозумілість української літературної мови для широких робітничих і селянських мас найбільше посилаються всі, хто виступають проти запровадження цієї мови в громадському житті Кубанщини.

Справа ця надзвичайної ваги і в ній треба розібратися якомога детальніше й об'єктивніше.

Коли говорять про незрозумілість української літературної мови, то завжди цим хочуть сказати, що російська літературна мова зрозуміла всім, навіть селянам-українцям і тому немає потреби російську мову замінити українською.

Покажемо спочатку, що думка про зрозумілість російської літературної мови для українських селян помилкова, потім з'ясуємо, чому неосвічені, або мало освічені люди (а такі здебільшого бувають селяни) не все розуміють у літературній мові свого народу.

1926 року вийшла друком інтересна книжка — „Язык газеты“ — трьох авторів: М. Гуса, Ю. Загоряньського та Н. Кагановича. Автори

поставили собі завдання — вияснити, оскільки мова сучасних російських газет зрозуміла для широких російських мас. Досліди робили автори не випадково, а за певною системою й наперед продуманими методами. Досліджували росіян-червоноармійців великого культурного центру (Харкова), людей з газетною мовою більше обізнаних, ніж звичайні селяни, при чому в даваних червоноармійцям фразях не було незнайомих слів, так само в них не траплялось незрозумілих понять. Автори звернули увагу тільки на одну сторону газетної мови — на конструкції фраз. І от досліди тільки однієї цієї сторони газетної мови привели авторів до такого висновку: „25%, четверть содержания наших газет проходит мимо читателя - красноармейца, читателя более передового, более подготовленного. Можно не сомневаться, что эта четверть обращается по меньшей мере в треть, когда дело доходит до массового крестьянского читателя. Тем более, что крестьянин читает газету не в обстановке обследования, когда все его внимание сосредоточено на читаемом, когда перед ним стоит сознательно поставленная цель — понять смысл отдельной фразы.

И нам кажется, что на лицо полное неблагополучие, если даже в специальной обстановке, повышающей степень восприятия, более подготовленная газетная аудитория признает газетную речь на 25% непонятной“ (підкреслення авторів — І. ІІІ).

Отже, тільки через конструкції фраз російська газетна мова на 25% незрозуміла для росіян-червоноармійців, а на скільки збільшився б цей відсоток, коли б узяти на увагу ще незрозумілість окремих слів? Адже часто й густо ті слова, що їх інтелігент-росіянин вважає за звичайнісінькі, для неінтелігентів незрозумілі. В одній московській лікарні, звертаючись до хворого, кондуктора московського трамваю, лікар сказав таку фразу; „Семенов, вам придется полежать: у вас осложнение“. Слова „осложнение“ Семьонов не зрозумів. Другий хворий, робітник із м. Владіміра, прочитав у своїй історії хвороби: „Состояние удовлетворительное“ і теж не зрозумів.

Щоб покінчити із зрозумілістю російської літературної мови для широких мас Кубанщини, дозволю собі навести ще пару цитат. Краснодарська газета „Красное Знамя“ давала звіт перед місцевими робітниками, і от які побажання висловили робітники: „В газете печатается много разных тезисов, которые рабочими трудно понимаются, нужно эти тезисы переделывать на понятные для рабочего статьи“, — заявляет один рабочий.

„В газете печатается много трудно понимаемых статей, а вот фельетона почти нет“ — говорит інший. „Красное Знамя 1927/V/17). Так само і в школі. Наука дітям дається і легше і результати навчання українців їх рідною мовою далеко більші ніж тоді, коли вчать російською мовою. Пошлюсь на свідчення інспектора Поповичівського району кубанської округи т. Ширяева, росіянина з походження. За його словами, навіть ті вчителі, що раніш противились запровадженню українізації, тепер додержуються тієї думки, що треба ввести українську мову як викладову по тих школах, де вчаться діти чорноморців. (див. доповідь т. Лоли — „Национальный вопрос на Кубани“, Бюллетень № 6 второй Кубанской Окружной Конференции РКП(б) 1925 г.)

На одному з'їзді жіночих організацій, що відбувався на російській мові, одна з делегаток пояснила мовчання селянок тим, що поросійському вони говорити не вміють, а говорити українською мовою соромляться. Важно в цьому випадкові не тільки те, що через мов-

чання делегаток - селянок робота з'їзду не розгорнулася так, як мусіла б розгорнутися, а й те, ще в селянок обов'язково мусіло бути почуття відлюдности й приниження, а такі почуття аж ніяк не можуть сприяти утворенню тих громадян, які мусять бути в соціалістичній державі.

Висновок з цього може бути тільки один: треба, щоб серед кубанських українців, як і в УСРР їхня мова була мовою громадського й культурного життя.

Намагатися ж мільйони українців (хоча б у Північно-Кавказькому краї) навчити російської мови, їх русифікувати, значить свідомо стати на шлях затримування культурного росту українців. Та і марне це діло: понад двісті років велась систематична й всебічна русифікація, але результатів значних вона здобула тільки в тому, що ґрунтовно знищила початки тої культури, яка розвинулась на Україні на кінець XVII століття й обіщала в майбутньому дати добрі наслідки. Русифікувати вдалося тільки значні культурно-промислові центри та урядницькі верхи повітових міст, а багато-мільйонна маса як була, так і залишилась українська.

На цьому можна б закінчити розгляд закидів проти української літературної мови і заперечень проти її застосування в громадському й державному житті українців на Кубанщині, але досить часто доводиться чути від осіб, які мало розбираються в справах мовних, заяву, ніби українська мова не може бути літературною хоч би через те, що вона не мова, а наріччя.

Але для того, бути чи не бути українській мові мовою літературною і для Кубанщини, зовсім не важить її ранг: „мова“ вона, „наріччя, чи „діялект“. Єдиною правильною відповіддю в цьому випадкові буде та, яку дав І. Франко:

Діялект чи самостійна мова,—
найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Так само і тільки так треба відповісти й на питання про застосування української літературної мови для потреб культурно-громадського й державного життя українців як на Кубанщині, як і взагалі на всьому Північно-Кавказькому краї. А для розмов про утворення для кубанців окремої від української літературної мови на основі їхніх говірок, як показав попередній виклад, немає ніяких реальних підстав, і ці розмови треба раз і на завжди здати в архів.